

TRENDRAPPORT

De Staat van Haarlemmermeer 3

gemeente
Haarlemmermeer

..... (Int.) Wikkelen in Haarslemmermeer

INHOUDSOPGAVE

1

INLEIDING

Overzicht van de belangrijkste conclusies
[pagina 7](#)

2

DEMOGRAFIE

Demografische trendbreuk door verminderde woningbouw
[pagina 11](#)

3

WONEN

Wonen en samenleven in Haarlemmermeer
[pagina 19](#)

4

ECONOMIE

De vele gezichten van de zelfstandige professional
[pagina 25](#)

ARBEIDSPARTICIPATIE

Oudere werknemers zijn anders, of toch niet?

[pagina 37](#)

MAATSCHAPPELIJKE PARTICIPATIE

Mantelzorg is geen vrijwilligerswerk

[pagina 45](#)

POLITIEKE PARTICIPATIE

De politieke versnelling

[pagina 57](#)

BIJLAGEN

Bijlage A. Onderzoeksverantwoording

Bijlage B. Begrippenlijst

Bijlage C. Literatuurlijst

Colofon

[pagina 63](#)

HOOFDSTUK 1

INLEIDING

OVERZICHT VAN DE BELANGRIJKSTE CONCLUSIES

Vanaf crisisjaar 2008 nam de woningproductie in de gemeente gestaag af. De kenmerkende schoksgewijze groei van Haarlemmermeer lijkt definitief tot het verleden te gaan behoren. De eerste signalen van een aantrekkende woningmarkt worden weliswaar voorzichtig zichtbaar, maar zij kunnen de effecten op de demografische groei van de recente crisis én van veranderende opvattingen over planning – niet meer grootschalig en vanuit de tekentafel, maar organisch groeiend en vanuit gebiedskwaliteit – niet meer ongedaan maken. De Haarlemmermeerse bevolking groeit de komende decennia nog wel door. Het na-ebbind effect van de sterke influx jonge gezinnen laat het geboorteoverschot nog een tijd voortbestaan. Als grote veranderingen op de woningmarkt uitblijven en de stad als een magneet op jongeren blijft werken, zal het aantal inwoners in de gemeente omstreeks 2025 gaan dalen. Het geboorteoverschot zal dan voor het eerst sinds lange tijd omslaan in een sterfteoverschot.

Minder influx van jonge gezinnen leidt op den duur tot versnelde ontgroening en vergrijzing. Want in die wijken die schoksgewijs groeiden wordt een grote groep kinderen in één keer puber en een groep pubers in één keer jongvolwassen.

Die gelijktijdigheid geldt echter ook voor hun ouder wordende ouders.

De aanstaande vergrijzing zal het aandeel zorgbehoevenden doen toenemen.

In combinatie met de actuele beleidsontwikkelingen in het Sociaal Domein zal dat leiden tot een groter beroep op mantelzorgers. De druk zal vooral op vrouwen en ouderen komen te liggen. Zij verlenen namelijk vaker zorg aan kind en partner.

Mantelzorg is in tegenstelling tot vrijwilligerswerk geen keuze, maar iets wat je onverwacht overkomt. Wie geconfronteerd wordt met een ziek gezinslid ziet zich vaak genooddaakt om werk en zorg te combineren. In Haarlemmermeer is de arbeidsparticipatie van beide seksen hoog. Ook leven hier veel drukbezette spitsuurgezinnen. Het risico op overbelasting van mantelzorgers is dus aanzienlijk.

Haarlemmermeer behoort nog steeds tot de meest welvarende gemeenten van Nederland, toch laat de crisis ook hier sporen na. Het aantal zelfstandige professionals nam de afgelopen 13 jaar weliswaar sterk toe; de groep is echter niet eenvormig. De groep *startende ondernemer* blijkt verreweg het kleinst. Mensen die voor een bijverdienste werken én voormalig werklozen vormen de grootste groep *zp'ers*. De variatie bestaat niet alleen uit toekomstperspectieven en hoogte van winst of inkomen, maar ook uit onderscheiden tijdsindelingen en mate van vrijheid. De groep zelfstandige professionals die zich als flexwerkers laat inhuren kiest voor het *zp'er*-schap vanwege die vrijheid in de eigen tijdsindeling en het eigen baas zijn. Bijna de helft van de werklozen is een oudere werknemer. Worden ouderen werkloos dan komen zij moeilijk weer aan de slag. Door vergrijzing en de verhoging van de AOW-leeftijd groeit het aandeel 55-plussers in de beroepsbevolking. In bedrijven waar snelheid en kracht belangrijk zijn in het werk worden oudere werknemers al snel als minder productief gezien. Dit leidt vaak ten onrechte tot een veralgemeniseerd beeld van dé oudere werknemer. Ervaring en verbale kwaliteiten zijn belangrijker geworden in het werk dan lichaamskracht en snelheid. En die competenties verkrijgt men juist met de jaren. Er is dus een aanpassing nodig van het beeld van de oudere werknemer. De huidige generatie ouderen beschikt namelijk over andere vaardigheden dan generaties ervoor en het werk is de afgelopen kwart eeuw eveneens sterk veranderd. Als de perceptie van werkgevers niet mee verandert zal, bij toenemende vergrijzing en een verdere verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd, het probleem van werkloosheid onder ouderen verder toenemen.

Minder bouwen betekent minder verhuizen en dus een langere woonduur in de wijken en kernen van Haarlemmermeer. De grote nieuwbouwwijken uit het verleden trokken naast stedelingen veel 'eigen' inwoners. Deze maakten op hun beurt plaats voor jonge gezinnen uit de stad. Hierdoor ondergingen de oudere wijken steeds weer opnieuw een verjongingskuur. Nu er minder wordt verhuisd, krijgen inwoners in oudere wijken langer de kans om in de eigen wijk te wortelen. Met een langere *woonduur* neemt de kans op meer sociale samenhang in de wijk toe. Hechte sociale banden hebben immers tijd nodig om te ontstaan en te gedijen. Haarlemmermeeders hebben een uitgesproken stemgedrag. Stemt bij de Tweede Kamerverkiezingen 80% van de kiezers, bij gemeenteraadsverkiezingen is dat 50%. Bij opeenvolgende Tweede Kamerverkiezingen stemt een steeds groter aandeel kiezers op een andere partij en Haarlemmermeeders doen dat nog iets vaker dan andere Nederlanders. Bij de verkiezingen voor de gemeenteraad is eenzelfde stijgende lijn te zien. De afgelopen 10 jaar zijn kiezers echter honkvaster geworden. Het aandeel inwoners dat betrokken is bij de lokale politiek is sinds de jaren '70 van de vorige eeuw ongeveer met 20% gedaald. Langere woonduur en sterkere wijkbinding kan die betrokkenheid in de nabije toekomst doen toenemen.

Dit trendrapport bestaat uit zes hoofdstukken en toont recente ontwikkelingen en trends op de thema's: demografie, wonen, economie, arbeidsparticipatie, en maatschappelijk en politieke participatie. Het thema tijd en tijdsbesteding uit het eerste deel van deze publicatie *Logboek van een polder* speelt in de hoofdstukken van dit trendrapport soms op de achtergrond mee en is soms heel prominent aanwezig.

HOOFDSTUK 2

DEMOGRAFIE

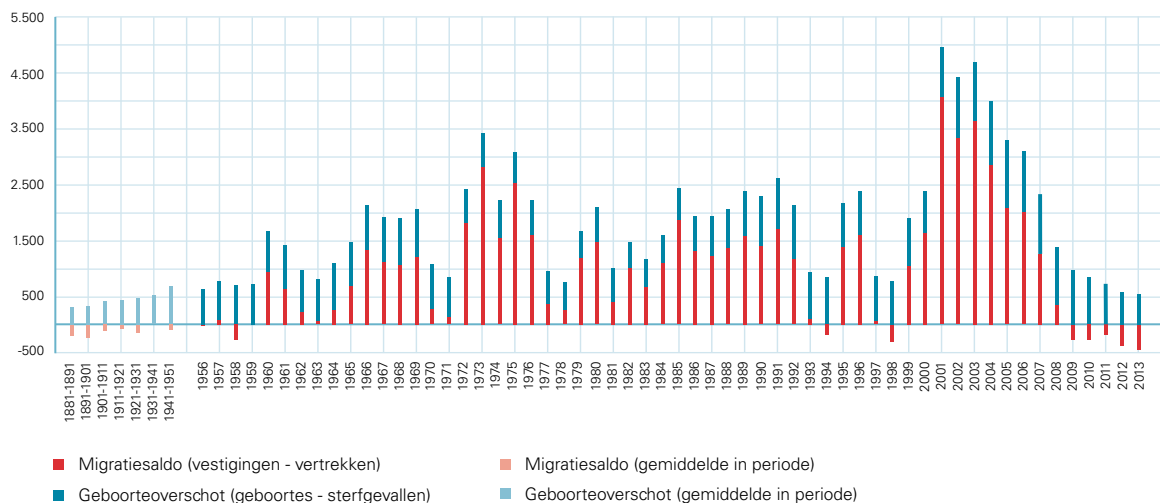
DEMOGRAFISCHE TRENDBREUK DOOR VERMINDERDE WONINGBOUW

Van sterke bevolkingsgroei door migratie naar matige groei door geboorteoverschot

De drooglegging van de Haarlemmermeerpolder in 1852 luidde het begin in van een continue toestroom van nieuwe inwoners uit omliggende gebieden. De eerste echte versnelling in de groei van de polderbevolking voltrok zich pas na de jaren '70 van de vorige eeuw. Door planmatige bouw werden steeds meer woningen opgeleverd in steeds kortere periodes. Gedurende de Vinex-periode (1999 tot 2008) kregen de grootste wijken van de gemeente vorm. De bevolking nam in korte tijd toe van 113.000 tot ruim 140.000 inwoners. Het aantal mensen dat zich in Haarlemmermeer vestigde lag in die periode vele malen hoger dan het aantal vertrekkenden.

De almaar met pieken stijgende bevolkingstrend is na crisisjaar 2008 echter doorbroken. De afgelopen vijf jaar nam het aantal woningen voor het eerst in decennia **nauwelijks** toe. Met als gevolg dat voor het eerst sinds de jaren '60 meer mensen uit de gemeente vertrekken dan zich er vestigen. Toch blijft de Haarlemmermeerse bevolking voorlopig groeien. Nu niet door een positief migratiesaldo, maar door een aanhoudend geboorteoverschot. In Haarlemmermeer ligt het aantal geboortes nog altijd hoger dan het aantal sterfgevallen. In 2014 werden 1.246 kinderen geboren en overleden 898 inwoners.

Figuur A: Bevolkingsgroei per jaar aan de hand van geboorte en sterfte (geboorteoverschot) en vestiging en vertrek (migratiesaldo)

bron: 1881-1999 statistische jaaroverzichten sociografisch bureau De Meerlanden, 2000-2013 CBS

Van beperkte geboorteoverschot in 2015 naar sterfteoverschot vanaf 2025

De grootschalige nieuwbouwwijken in Haarlemmermeer hadden een aantrekkingskracht op jonge stellen en gezinnen, die zich aan het begin van hun gezinscarrière bevonden. Hierdoor groeide de lokale bevolking 'dubbel' zo snel: veel nieuwe inwoners, die ook nog eens in korte tijd een gezin stichtten of verder uitbreidden. Nu de grootschalige nieuwbouw uitblijft, daalt de instroom van jonge, vruchtbare vrouwen. Dit heeft twee demografische effecten, die (deels) met elkaar in relatie staan: het aantal geboorten loopt terug, én de lokale bevolking vergrijst. Het aandeel ouderen boven 64 jaar zal in Haarlemmermeer toenemen van bijna 15% in 2015 tot ruim 22% in 2035. Voor Nederland liggen deze aandelen iets hoger (18% en 26%). Uitgaande van de huidige demografische situatie zullen die ooit jonge Vinex-ouders tegelijkertijd en massaal de senioriteit bereiken: in 2035 wonen in de gemeente relatief veel inwoners tussen 50 en 70 jaar (figuur B). Haarlemmermeer zal hierdoor in

de verdere toekomst (na 2035) sterker vergrijzen dan Nederland. De vergrijzing krijgt in Haarlemmermeer een extra impuls door de hogere levensverwachting van Haarlemmermeerse 70-plus-sers. Landelijk en in de omliggende grote steden ligt de levensverwachting lager. Sociaaleconomische factoren en hieraan gerelateerde leefstijlen verklaren deze verschillen. Aan stedelijkheid gelieerde milieufactoren, zoals luchtverontreiniging en fijn stof worden door het CBS (2013) niet als verklaring genoemd.

Door de daling van geboorten en – als gevolg van de vergrijzing – de toename van het aantal sterftegevallen (ca. 900 in 2014 tot meer dan 1.500 per jaar na 2030) zal rond 2025 zich in Haarlemmermeer een bijzondere demografische situatie voordoen. Vanaf dat moment zal er voor het eerst sprake zijn van een *sterfteoverschot*: er zullen dan meer mensen overlijden dan er geboren worden. Wanneer dit samengaat met een negatief migratiesaldo zal de bevolkingsomvang van Haarlemmermeer gaan krimpen.

Figuur B: Leeftijdsofbouw van de bevolking in Haarlemmermeer en Nederland*

* mannen en vrouwen naar leeftijd; per 1.000 mannen en vrouwen.

bron: BRP, 2013; prognoses 2013-2035; CBS

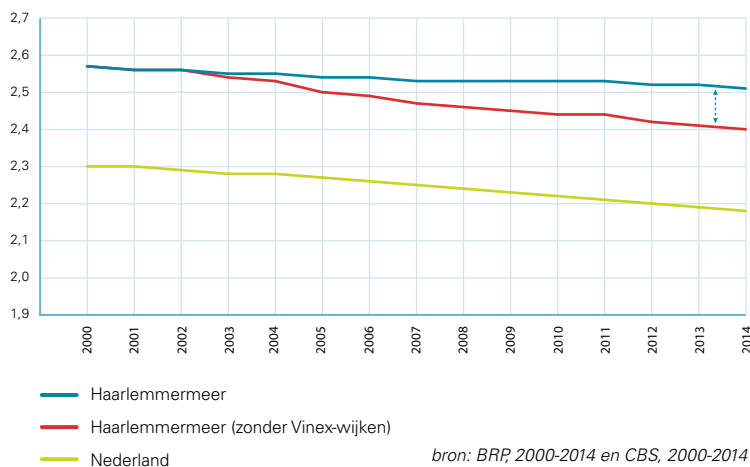
Veranderingen binnen de huishoudenssamenstelling

De sterke aantrekkingskracht van onze nieuwe wijken op jonge stellen en gezinnen heeft niet alleen effect gehad op de leeftijdsopbouw van de Haarlemmermeerse bevolking, maar ook op de huishoudenssamenstelling in de gemeente.

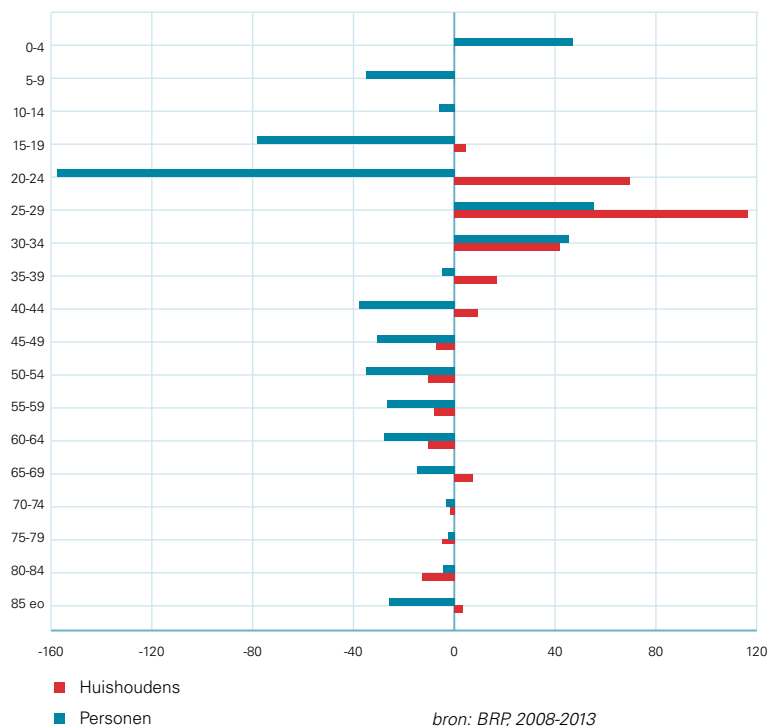
Jarenlang werd het proces van gezinsverdunning door de vele gezinsuitbreidingen in de Vinex-wijken afgeremd. Figuur C laat zien dat de gemiddelde woningbezetting in onze gemeente hoger ligt dan in Nederland, en ook minder snel afneemt. Zonder de bouw van de Vinex-wijken zou het gemiddeld aantal personen per huishouden – door relatie- of huwelijksbreuken, door kinderen die het ouderlijk huis verlaten of door sterfgevallen binnen een gezin – veel sneller zijn gedaald, zelfs in een hoger tempo dan landelijk. De teruglopende woningbouw en de daarmee samenhangende lagere instroom van inwoners tussen 25 en 40 jaar, doen ook de verhouding tussen gezinsuitbreiding en -verdunning veranderen.

De gezinsverdunning zal doorzetten als de jongeren uit de Vinex-wijken gaan uitvliegen. Jonge Haarlemmermeesters van 18 tot 25 jaar verhuizen vaak naar een andere gemeente, als zij het huis uitgaan. Een kwart van deze jongeren vertrekt naar Amsterdam. Daarentegen zijn het juist de jonge huishoudens uit de grote omliggende steden (jonger dan 35 jaar) die zich in Haarlemmermeer vestigen (figuur D). Al met al vertrekken er meer jongeren onder de 25 jaar uit Haarlemmermeer dan er zich hier vestigen.

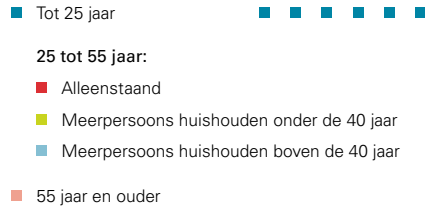
Figuur C: Gemiddelde woningbezetting in Haarlemmermeer en Nederland

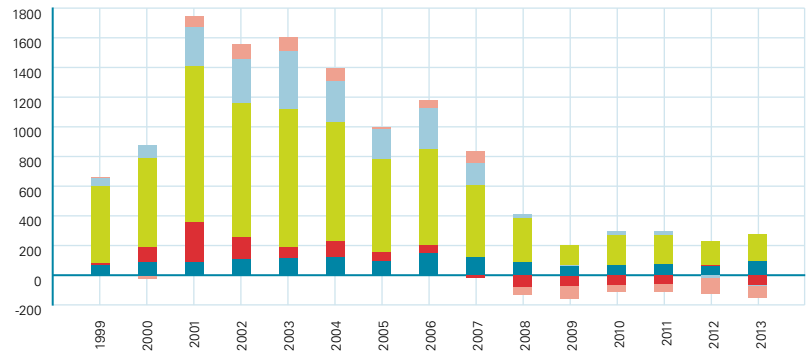
Figuur D: Gemiddelde migratiesaldo van personen en huishoudens in de periode 2008-2013

Figuur E: Jaarlijks migratiesaldo van huishoudens naar leeftijdsklasse (1999-2013)

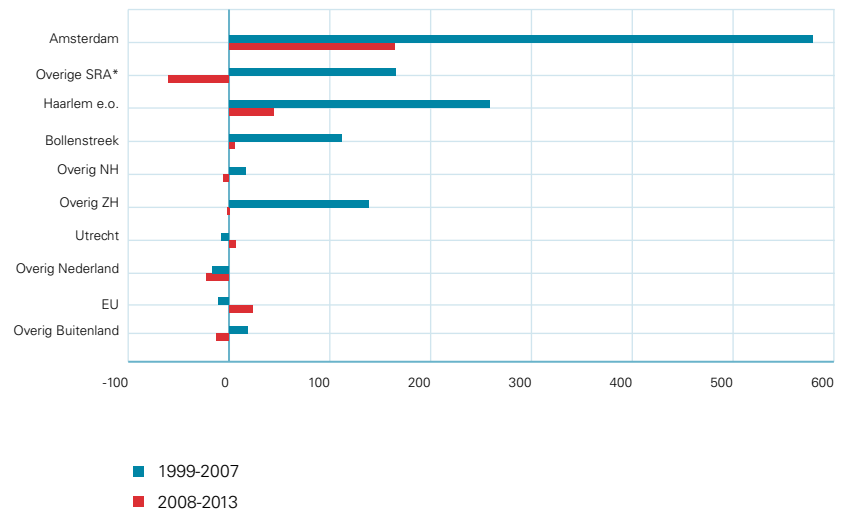
bron: BRP, 1999-2013

Aanbod neemt af, aantrekkingskracht blijft

Na voltooiing van de Vinex-wijken liep de omvang van het woningaanbod terug, maar toch bleef de aantrekkingskracht op vooral jonge gezinnen uit omliggende steden bestaan (zie figuur E en F). Tijdens de Vinex-periode vestigden zich in Haarlemmermeer vooral dertigers en (in mindere mate) veertigers, op zoek naar een ruimere woning met tuin. Deze *opwaartse doorstromers* waren huishoudens die een stap zetten in hun wooncarrière. Ook na 2008 zijn het vooral deze huishoudens, nu in kleinere aantallen, die zich in de gemeente vestigen. Het bestaande woningaanbod blijft aantrekkelijk voor deze groep. De instroom van huishoudens van 40 tot 55 jaar is daarentegen geminimaliseerd; deze gezinnen verhuizen niet en blijven zitten waar ze zitten. Al dan niet gedwongen door hun financiële situatie zien zij af van een verdere stap in hun wooncarrière. Het zijn huishoudens boven de 55 jaar die hier vertrekken. Deze migratiepatronen hebben een remmende uitwerking op de aanstaande vergrijzing.

Figuur F: Geografische migratiebalans van huishoudens in twee perioden

* Stadsregio Amsterdam.

bron: BRP, 1999-2013

Conclusies

- De sinds crisisjaar 2008 beperkte woningbouw in de gemeente heeft tot een trendbreuk in de ontwikkeling van de Haarlemmermeerse bevolking geleid. Voor het eerst sinds de jaren '60 vertrekken er meer mensen, dan er zich in de gemeente vestigen.
- De lokale bevolking zal desondanks matig blijven groeien: het aantal geboortes blijft voorlopig hoger dan het aantal sterfgevallen. Rond 2025 krijgt Haarlemmermeer, voor het eerst, te maken met een sterfteoverschot. Blijft het aantal woningen in de gemeente gelijk, dan zal dit uiteindelijk leiden tot bevolkingskrimp.
- De krimp leidt niet direct tot leegstand. Door het proces van gezinsverdunding – veroorzaakt door een toename van uitvliegende jongeren, echtscheidingen en alleenstaanden – blijft het aantal huishoudens gelijk.
- Hoewel het woningaanbod in Haarlemmermeer in omvang is afgenomen, blijft de gemeente populair voor jonge gezinnen uit omliggende steden, vooral uit Amsterdam en Haarlem. Dit is nog steeds de grootste zich hier vestigende groep.
- De woningmarkt laat op het moment een licht herstel zien. De groei uit het verleden zal zich naar alle waarschijnlijkheid echter niet meer voordoen.
- In de recent verschenen publicatie *De stad: magneet, roltrap en spons* (mei 2015) ziet het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) een verdere groei van de steden, en vergrijzing en krimp in de voormalige groeikernen. '*Meer jongeren trekken naar de steden en het vertrek van gezinnen uit de stad is afgenomen.*' Onze lokale cijfers laten deze verandering voor de gemeente (nog) niet zien. Of de sterke groei van de steden zal voortzetten noemt het PBL bovendien onzeker. Gezinnen zouden in de toekomst, bij aantrekkende woningbouw, opnieuw de stad uit kunnen gaan trekken.
- Alle onzekerheden ten spijt, signaleert het PBL een duidelijke wederzijdse afhankelijkheid van steden en omliggende gemeenten. Het PBL adviseert gemeenten dan ook om regionaal af te stemmen, zodat een breed palet van aantrekkelijke woonmilieus kan worden gegarandeerd. De toekomstige regionale opgave is niet langer alleen het accommoderen van groei, maar nu ook het bestrijden van overproductie of inefficiënte concurrentie binnen de stads-regio. 'Het vraagt om een beleid dat rekening houdt met de bevolkings- en huishoudensontwikkelingen op de langere termijn', aldus de aanbevelingen van het PBL.
- Aan het eind van het jaar zullen we voor Haarlemmermeer een nieuw prognosemodel gaan gebruiken. Dan zullen we de migratiebewegingen van het recente verleden en mogelijke veranderingen voor de nabije toekomst opnieuw bekijken. Het signaal van het PBL geeft daar immers voldoende aanleiding toe.

HOOFDSTUK 3

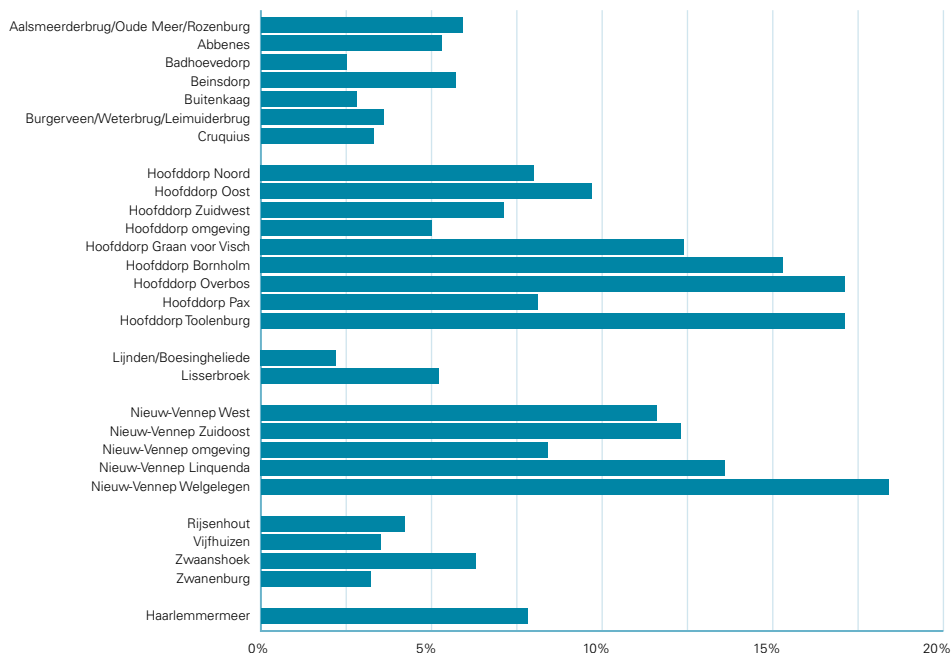
WONEN

WONEN EN SAMENLEVEN IN HAARLEMMERMEER

De afronding van de Vinex-woningbouw en de economische crisis luidden in 2008 het einde in van een jarenlange fikse groei van de Haarlemmermeerse bevolking. Dalende vraag in de koopsector en minder verhuizingen naar onze gemeente waren het gevolg. Doorstroming naar én binnen de koopsector nam af door beperktere financieringsmogelijkheden én ook door wegvallen van de veronderstelde ‘zekerheid’ van vermogensgroei na eigen woningbezit. De harde lessen van de recente crisis zal het perspectief op de eigen woning doen kantelen. Menigeen zal die eigen woning minder vanzelfsprekend beschouwen als *investeringsobject* en meer gaan zien als *een huis om in te wonen*. Mensen kunnen hierdoor honkvaster worden. Een langere woonduur kan immers leiden tot meer gehechtheid aan woning én woonomgeving en tot contacttoename tussen buurtgenoten.

De demografische omslag, in het vorige hoofdstuk gesignaleerd, zou versterkt door een lagere verhuisdynamiek, kunnen leiden tot een trendbreuk in het **samenleven**. In woongebieden waar sociale banden, door een sterke doorstroming, tot op heden **niet** of slechts beperkt konden groeien, zouden zich de komende jaren minder vluchtige en zelfs hechtere sociale structuren kunnen vormen. Voor meer inzicht in de sociale effecten van een lagere verhuisdynamiek vergelijken we in dit hoofdstuk woonduurtrends in de wijken en kernen van onze gemeente. We hanteren in de analyse twee tijdstippen: het begin van de Vinex-periode (1998) en de situatie in 2014, én twee woonduurperiodes: langer dan 30 jaar of juist korter. Wij onderscheiden verder de Vinex-periode (1999-2007) en de post-Vinex-periode (2008-2013).

Figuur A: Percentage van het gemiddeld aantal huishoudens dat doorstroomde naar VINEX-wijken in de periode 1999-2013, per wijk of kern

bron: BRP, 1999-2013

Verhuisdynamiek in de Vinex-periode (1999-2007)

De grootschalige woningbouw uit de Vinex-tijd was voornamelijk geconcentreerd in Floriande (Hoofddorp) en Getsewoud (Nieuw-Vennep). De bouw van deze grote nieuwbouwwijken bracht een sterke verhuisdynamiek op gang, zowel binnen als buiten Haarlemmermeer. De helft van de nieuwe woningen werd betrokken door huishoudens van buiten de Ringvaart; de andere helft door Haarlemmermeesters. Ruim 1 op de 5 van alle binnen de gemeente doorstromende huishoudens verhuisden naar deze nieuwbouwwijken. Het waren vooral Hoofddorpers en Vennepers; veelal dertigers en veertigers met hun kinderen.

In de periode 1999-2013 verhuisde gemiddeld één op de tien huishoudens uit Hoofddorp en Nieuw-Vennep naar een nieuwe Vinex-woning. Vooral in Toolenburg, Overbos, Bornholm (in Hoofddorp) en Welgelegen (in Nieuw-Vennep) kwamen veel woningen vrij. Meer dan 15% van de doorstromers verhuisde

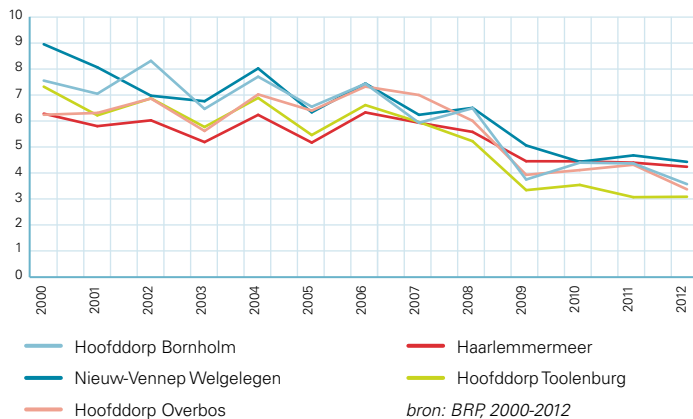
naar een Vinex-woning (figuur A). De trek uit deze wijken veroorzaakte opnieuw een forse instroom van nieuwe huishoudens, veelal bestaand uit jonge gezinnen.

Toolenburg behield hierdoor, demografisch én sociaal, extra lang het karakter van een 'nieuwbouwwijk'.

De crisis en het einde van de grootschalige bouw riepen na 2008 een halt toe aan deze verhevigde doorstroomdynamiek. Verhuisden in 2007 en 2008 nog bijna 5.000 huishoudens binnen de gemeente, in 2011 en 2012 daalde dit tot 3.500. Dat zijn in totaal 30% minder verhuizingen. Ook in de mutatiegraad¹ wordt deze trendbreuk zichtbaar (figuur B). Na 2008 daalt de mutatiegraad van 5,8 naar 4,4 jaar. In de wijken waaruit voorheen veel inwoners naar de nieuwe Vinex-wijken trokken, was de daling nog sterker.

¹ De mutatiegraad is de verhouding tussen het aantal verhuizingen en de omvang van de woningvoorraad.

Figuur B: Ontwikkeling van de mutatiegraad in Haarlemmermeer in wijken met de meeste doorstroom naar VINEX-wijken

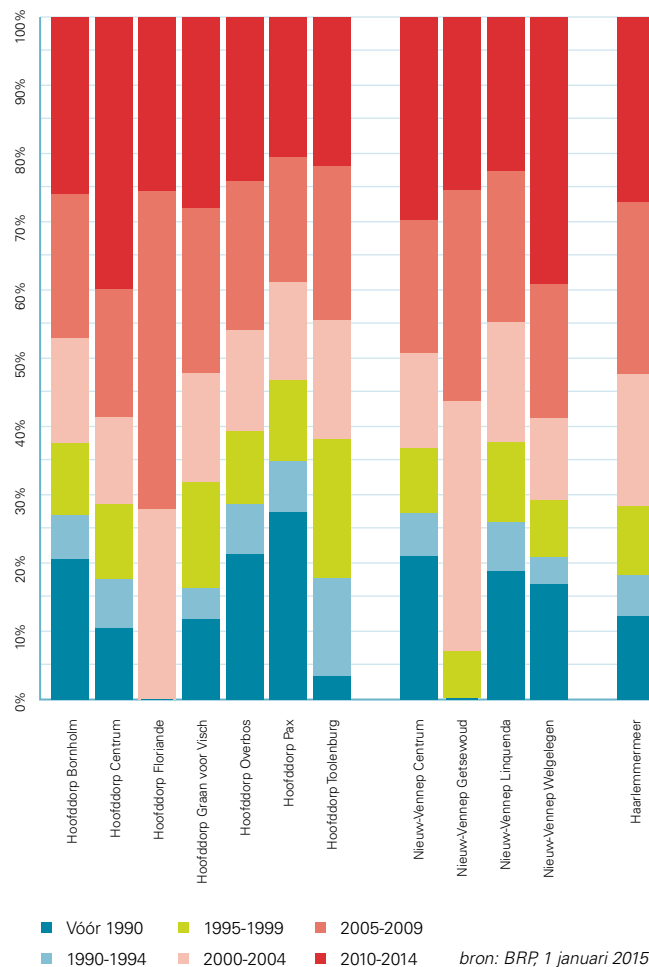

Toename woonduur in wijken met consequenties voor het samenleven

Sinds crisisjaar 2008 blijven Haarlemmermeeders langer op één adres wonen. De woonduur van een wijk wordt bepaald door het aantal verhuisbewegingen en door het bouwjaar. In sommige wijken uit de jaren '70/80 van de vorige eeuw, zoals Hoofddorp Pax en Nieuw-Vennep Linquenda, bezetten relatief veel inwoners al meer dan 25 jaar dezelfde woning. Voor een Vinex-bewoner is 15 jaar echter al een lange woonduur; deze wijken zijn immers nog vrij recent afgebouwd. Wijken met een zelfde bouwjaar kunnen toch grote verschillen in verhuisdynamiek laten zien. Zo hebben sommige 'oudere' wijken, zoals Welgelegen (Nieuw-Vennep), Graan voor Visch en het Centrumgebied in Hoofddorp een hoge mutatiegraad (figuur C). Multifunctionaliteit en/of een lagere sociaaleconomische positie van wijkbewoners zijn vaak de oorzaak van een hogere verhuisfrequentie.

Nu er in de hele gemeente minder wordt verhuisd, krijgen wijkbewoners langer de tijd om hechte banden met buurtgenoten aan te gaan. Woonduur en buurtcohesie hangen namelijk sterk samen (tabel 1): hoe langer de woonduur, des te hoger de score op de buurtcohesie. Dat hechte banden tijd nodig hebben, blijkt uit de cijfers. Een sterkere cohesie treedt pas na 10 jaar op en duurzame hechte banden hebben zelfs 30 jaar nodig. Stevige sociale structuren en hechte gemeenschappen hebben één à twee generaties nodig om te kunnen gedijen.

Figuur C: Percentage inwoners naar vestigingsdatum op adres

■ ■ ■ Tabel 1: Correlaties tussen buurtcohesie en woonduur in periodes van 5 jaar

	Mutatie- graad	Percentage inwoners met woonduur op adres in 5 jaar klassen							
		1-4	5-9	10-14	15-19	10 -20	20-29	>20	>30
Buurtcohesie	-0,26	-0,30	-0,12	0,06	0,04	0,07	0,07	0,41	0,55
De mensen in deze buurt kennen elkaar nauwelijks*	-0,13	-0,43	-0,10	0,03	0,14	0,11	0,17	0,53	0,62
De mensen gaan in deze buurt op een prettige manier met elkaar om	-0,43	0,00	-0,07	0,03	-0,11	-0,05	-0,02	0,09	0,16
Ik woon in een gezellige buurt waar veel saamhorigheid is	-0,27	-0,30	-0,03	0,08	0,03	0,07	0,04	0,35	0,48
Ik voel mij thuis bij de mensen in deze buurt	-0,37	-0,25	-0,05	0,09	0,01	0,06	-0,01	0,30	0,46

Buurtcohesie is een score van 0 tot 10 gebaseerd op de antwoorden op de 4 stellingen. De correlatie met mutatiegraad en woonduur is berekend op scores uit 2002, 2004, 2007, 2009, 2011 en 2012 over 15 wijken en kernen in Haarlemmermeer.

** De correlatie is hier berekend met het percentage inwoners dat het niet eens is met de stelling, omdat de stelling negatief geformuleerd is. De overige stellingen zijn positief en daarom is de correlatie berekend met het percentage dat het eens is met de stelling.*

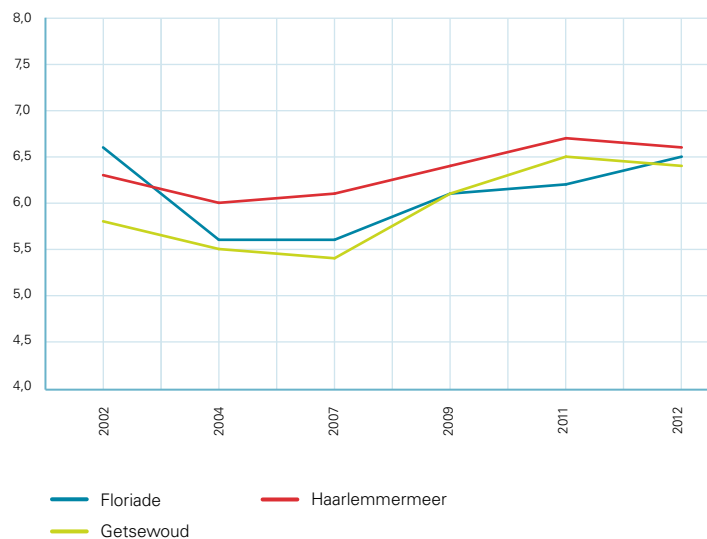
bron: BRP en bevolkingsenquêtes

Buurtbinding in de Vinex-wijken: tijd en actieradius

Tijd mag dan wel een noodzakelijke randvoorwaarde zijn voor het ontstaan van hechte sociale banden; een garantie biedt het niet. De buurtcohesietrend in de Vinex-wijken laat zien dat zelfs in net opgeleverde wijken al buurtbinding ontstaat. Nieuwe inwoners bevinden zich in het beginjaar in eenzelfde situatie en hebben gedeelde belangen. Zij wisselen gereedschap uit, helpen elkaar bij de opzet van de schutting en gaan bij elkaar op de koffie om kennis te maken met hun nieuwe burens. Zijn de eerste klussen in het nieuwe huis geklaard, dan volgt een periode van minder contact (2004). De eerste buurtbanden blijken vooral instrumenteel van aard. Zij kunnen even snel verdampen als ze waren opgekomen. Blijft men langer in eenzelfde wijk wonen dan kunnen ook hechtere, meer bestendige en zelfs affectieve banden tussen burens vorm gaan krijgen. Vaak ontstaan deze burenvriendschappen op de school van de kinderen en/of de lokale (sport)verenigingen (2007-2011). Hoewel hechtere buurtbanden tijd vergen, is het nooit zeker of zij überhaupt zullen ontstaan en langere tijd voort zullen duren. Zij zijn namelijk van meer factoren afhankelijk dan de instrumentele. Wel staat vast dat zij niet van de korte duur zijn!

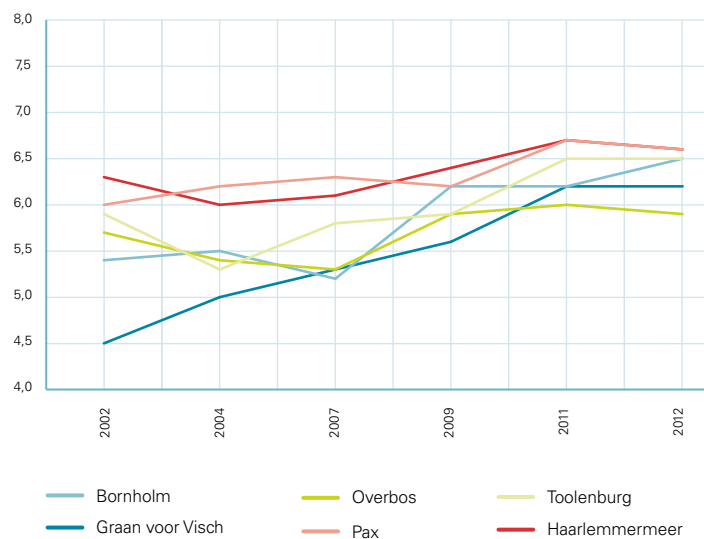
De actieradius van mensen is naast tijd een andere bepalende factor voor het type banden in de eigen buurt. Wie vaak thuis is of in de eigen buurt treft zijn burens vaker en heeft meer kans om hechtere banden aan te gaan. Wie weinig thuis is en een ruimere actieradius heeft, zal zijn sociale contacten vaker buiten de eigen buurt onderhouden. Toen in 2008 de VINEX-opgave werd afgerond was het nog niet te voorspellen hoe de verschillen in sociale cohesie tussen oudere en recent gebouwde wijken zich zouden ontwikkelen. Zou met de tijd de sociale samenhang in de hele gemeente gelijksoortig worden? Of zouden de nieuwe bewoners een blijvende binding met hun plaats of stad van herkomst behouden en door hun ruimere actieradius minder binding met de buurt ontwikkelen? Nu, vijf jaar later, zien we dat in de nieuwbouwwijken van toen meer buurtbinding is ontstaan. De kleine ruimtelijke actieradius van de vele kinderen in deze wijken houdt ouders betrokken bij de eigen woonomgeving of de school of sportclub in de buurt. Toch hebben bewoners van Hoofddorp Floriande en Nieuw-Vennep Getsewoud nog steeds, een ruimere actieradius dan andere Haarlemmermeerse inwoners. De buurtcohesie in deze wijken steeg, maar ligt nog steeds onder het niveau van de rest van de gemeente.

Figuur D: Ontwikkeling buurtcohesie in Haarlemmermeer en twee VINEX-wijken

bron: Bevolkingsenquêtes, 2002-2012

Figuur E: Ontwikkeling buurtcohesie in Hoofddorpse wijken uit de jaren '70 en '80 en in Haarlemmermeer als geheel

bron: Bevolkingsenquêtes, 2002-2012

In eerdere Hoofddorpse wijken Gaan voor Visch en Pax, gebouwd tussen 1971 en 1974, en de latere Overbos, Bornholm en Toolenburg, gebouwd tussen 1979 en 1989, deed zich in de jaren '70 en '80 waarschijnlijk eenzelfde 'nieuwbouwwijkpatroon' in de sociale cohesie voor als nu in de Vinex-wijken: sterke binding toen de nieuwe bewoners arriveerden, gevolgd door een dip en daarna een stijging en stabilisering. Aangezien de eerste meting van de sociale cohesie uit 2002 dateert kunnen we dit waarschijnlijke patroon niet empirisch aantonen. Wél zien we vanaf 2007 de buurtbanden in deze wijken sterker worden. Ook hier worden de effecten zichtbaar van minder verhuizen als gevolg van de crisis. De sociale cohesiescore laat in Gaan voor Visch een andere trend zien. In deze wijk neemt de samenhang in de buurt al sinds de eerste meting in 2002 continu toe.

Conclusies

- De beperkte nieuwbouw en de crisis op de woningmarkt drukken sinds 2008 het aantal verhuizingen. Hierdoor neemt ook de doorstroom binnen Haarlemmermeerse wijken af. Een langere woontijd in de wijk is het gevolg. Hechte sociale buurtbanden krijgen langer de tijd om te ontstaan, te groeien en te bestendigen. Sinds 2007 zien we in de meeste wijken de buurtbanden dan ook sterker worden.
- Toch blijft enige nuancering op zijn plaats. Buurtbewoners met een kortere woontijd en een bredere actieradius zijn minder gericht op de buurt voor het sociale contact. In onze nieuwste wijken ontstaan sociale banden minder vaak en zijn zij minder bestendig dan in onze traditionele dorpen.

HOOFDSTUK 4

ECONOMIE

DE VELE GEZICHTEN VAN DE ZELFSTANDIGE PROFESSIONAL

Landelijke en lokale trends

Het aandeel zelfstandigen professionals (zp'er)² binnen de Nederlandse werkzame beroepsbevolking steeg tussen 1996 en 2010 van zes naar bijna tien procent.³ In geen ander West-Europees land nam het aandeel zelfstandigen sinds de jaren '90 zo sterk toe.

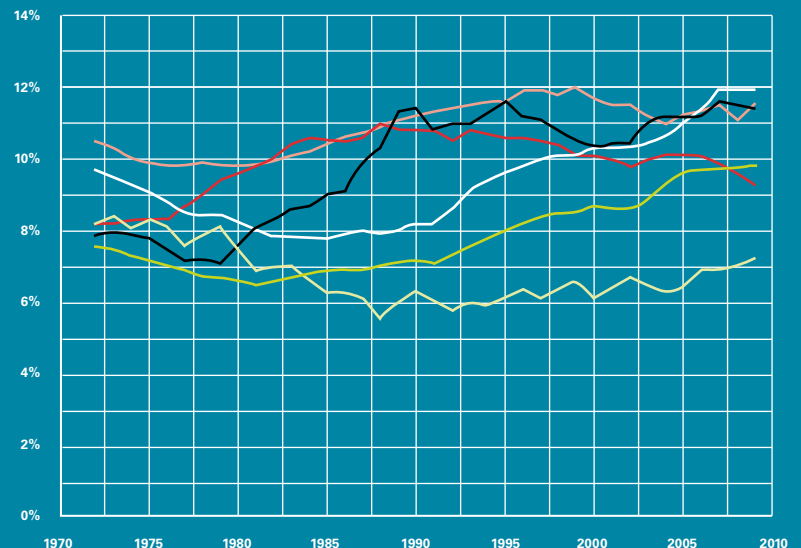
Nederlandse jongeren lijken aan het begin van 21ste eeuw 'ondernemender' dan generaties vóór hen. Maar ook hedendaagse senioren bieden zich steeds meer aan als zp'er. Zich beroepend op hun ruime werkervaring trachten deze ouderen zich staande te houden in een voor hen steeds minder toegankelijke arbeidsmarkt (zie hoofdstuk 5).

Het CPB wijdt de landelijke zp'ers-toename vooral toe aan bovengenoemde leeftijds- en cohorteffecten.

Figuur A: Internationale vergelijking van het aandeel zelfstandigen in de beroepsbevolking

bron: Stam (2013), *De Nederlandse ondernemerschapsparadox*, TPEdigitaal 2013 jaargang 7(4), 21-40

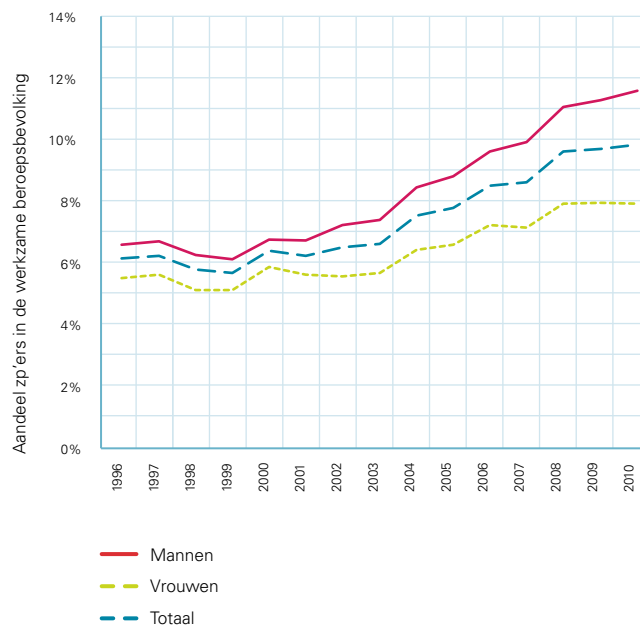
2 De termen 'zelfstandige professional' (zp'er) en 'zelfstandige zonder personeel' (zzp) worden beide gehanteerd. Wij kiezen voor de positieve duiding zp'er.

3 Centraal Planbureau (CPB), 2012.

Toch verklaren deze (demografische) ontwikkelingen maar een deel van de spectaculaire groei. De opkomst van internet en mobiele communicatiemiddelen (Smartphone, tablet en laptop) maakten werken op afstand eerst mogelijk en later steeds aantrekkelijker. Jonge zelfstandig opererende professionals verwierven dankzij deze ICT-ontwikkelingen immers meer vrijheid bij de keuze van werkplek én werktijd. Hoogopgeleiden oefenden hun werk meer en meer uit in alternatieve werktijden en buiten het kantoorgebouw. Een laptop en een goede internetverbinding en aan de slag! Meer leek voortaan niet nodig. Ondernemers zagen hierin kansen; zij bespeurden voordelen in dit 'nieuwe (flexibele) werken'. Bedrijven ontdekten de voordelen van een *flexibele schil*. In crisistijd waren hiermee conjunctuurschokken immers toch op te vangen. Door taken aan zp'ers uit te besteden, konden hoge structurele arbeidskosten worden gemeden (Stam, 2013). Specifieke expertise hoefde men voortaan niet meer structureel in dienst te hebben, die kon immers ad hoc worden ingekocht (CBS, 2012; SCP, 2014).

Ook het stimuleringsbeleid van de overheid droeg bij aan de groei van deze groep. Versoepeling van de vestigingwet in 1996, verlaging van administratieve lasten, hervorming van faillissementswetgeving, en een aantrekkelijk fiscaal klimaat voor startende ondernemers, maakten het zp'er-schap nog aantrekkelijker. Elke toekomstige inperking van dit stimuleringsbeleid zal dan ook direct effect hebben op het aantal zp'ers. De prognose van het CPB (2012) toont hierdoor een grote bandbreedte (zie tabel 1).

Figuur B: Ontwikkeling aandeel zp'ers in de werkzame beroepsbevolking in Nederland (1996-2010)

bron: CPB (2012), *De huidige en toekomstige groei van het aandeel zp'ers in de werkzame beroepsbevolking*

Het aantal Nederlandse zp'ers is in tien jaar tijd verdubbeld. De meeste zp'ers zijn werkzaam in de zakelijke dienstverlening. In de landbouw en de detail- en groothandel is sinds de crisis juist een krimp te zien (SCP, 2014) (zie figuur C).

De prognose van het CPB laat naar sector verschillen in groei zien. In de bouw groeit, bij ongewijzigd fiscaal beleid, het aandeel zelfstandigen van één op de vijf in 2012, naar bijna de helft van alle werknemers in 2030. Bijna 80 procent van alle bouwbedrijven maakt gebruik van de diensten van zp'ers (CBS, 2012). In de zakelijke dienstverlening groeide tussen 1996 en 2010 het aandeel van 12 naar 18 procent; bij een aantrekkende economie kan het aandeel zp'ers in deze sector juist gaan dalen.

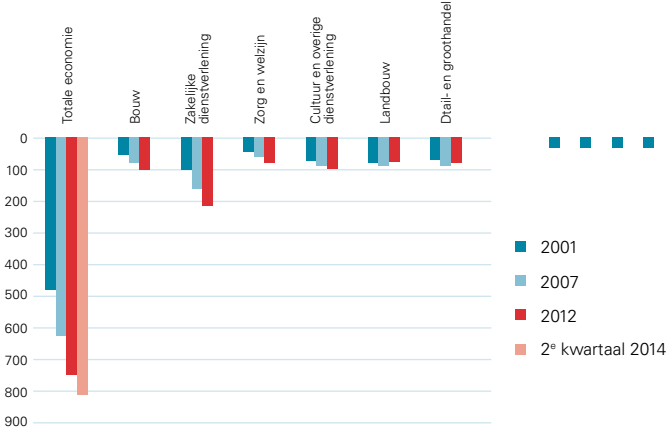
Tabel 1: Scenario aandeel zp'ers in de werkzame beroepsbevolking in Nederland, mannen en vrouwen

	2010	2020	2030
Mannen			
Beleid onveranderd	12%	15%	19%
Beleid gehalveerd	12%	12%	14%
Beleid volledig afgeschaft	12%	10%	11%
Vrouwen			
Beleid onveranderd	8%	8%	9%
Beleid gehalveerd	8%	8%	9%
Beleid volledig afgeschaft	8%	8%	8%

bron: CPB (2012), De huidige en toekomstige groei van het aandeel zzp'ers in de werkzame beroepsbevolking

Tussen 2003 en 2014 groeide het aantal zp'ers in Haarlemmermeer van 5.000 naar ruim 7.000. Ruim zes op de tien bedrijfsvestingen is nu van een zelfstandige professional. Dit aandeel ligt hier iets hoger dan landelijk en zal vermoedelijk toenemen (team Onderzoek, 2014). De toename van het aandeel Haarlemmermeerse zp'ers in de werkzame beroepsbevolking (ruim 9%) ligt wel lager dan landelijk.

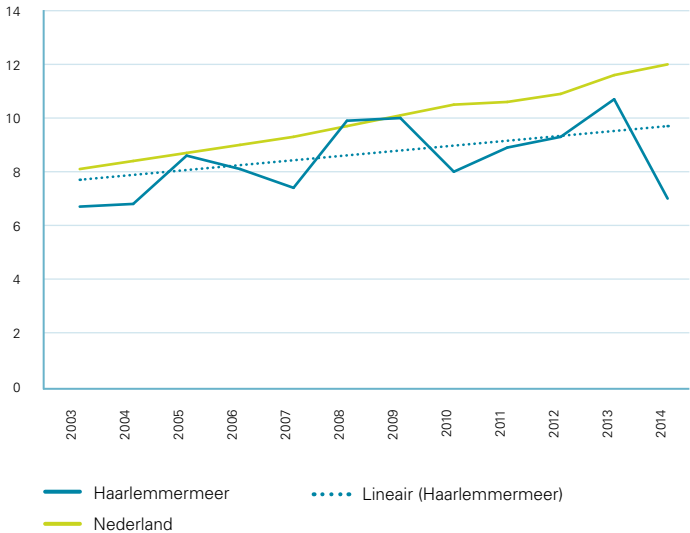
Figuur C: Aantal mensen dat hoofdzakelijk als zp'er werkt naar sector in Nederland, 2001-2014 (in duizendtallen)

a Alleen personen van 15-65 jaar die minstens 12 uur per week werken.
b De groei van het aantal zp'ers in de zakelijke dienstverlening wordt iets overschat doordat het CBS de indeling naar sector in 2008 heeft gewijzigd.

bron: SCP (2014), Bevrijd of beklemd? Werk, inhuur, inkomen en welbevinden van zzp'ers

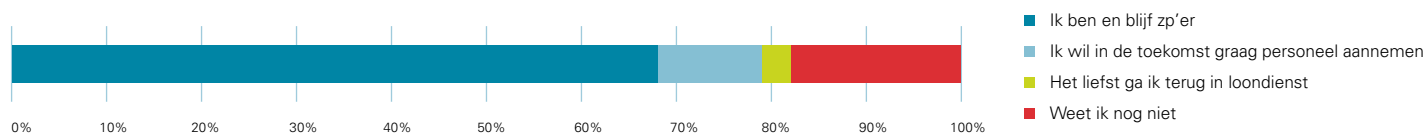
Figuur D: Aandeel zp'ers in de werkzame beroepsbevolking

* De cijfers in deze tabel zijn gebaseerd op de Enquête beroepsbevolking (EBB). Omdat de EBB een steekproefonderzoek is, hebben de uitkomsten een onnauwkeurigheidsmarge. Met name voor kleine groepen, zoals bijvoorbeeld kleine regionale gegevens zijn de marges op de cijfers relatief groot. Voor het bepalen van een trend werken we daarom met een trendlijn.

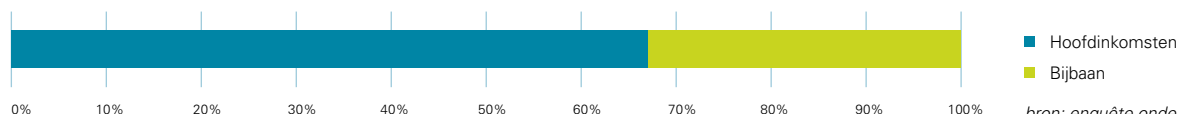
bron: CBS (2015), lokaal maatwerk, EBB

Figuur E: Bewuste zp'ers in Haarlemmermeer

bron: enquête onder Haarlemmermeerse zp'ers en starters, december 2013 (n = 266 respondenten)

Figuur F: Soort inkomen van Haarlemmermeerse zp'er

bron: enquête onder Haarlemmermeerse zp'ers en starters, december 2013

Wie is de echte zp'er?

De zelfstandig professional is, ook in onze gemeente, een niet eenvoudig te duiden fenomeen. De zp'er neemt namelijk allerlei gedaantes aan. Soms lijkt de zp'er een startende ondernemer nieuwe stijl, dan weer een verborgen werkloze die uit deze positie probeert te ontsnappen. Zij kan een huisvrouw met bijverdienste zijn; maar ook een jonge professional die zijn eigen dag- en weekindeling zelf wil bepalen en niet in het gareel van een baas of rooster wil werken.

De zp'er als flexwerker

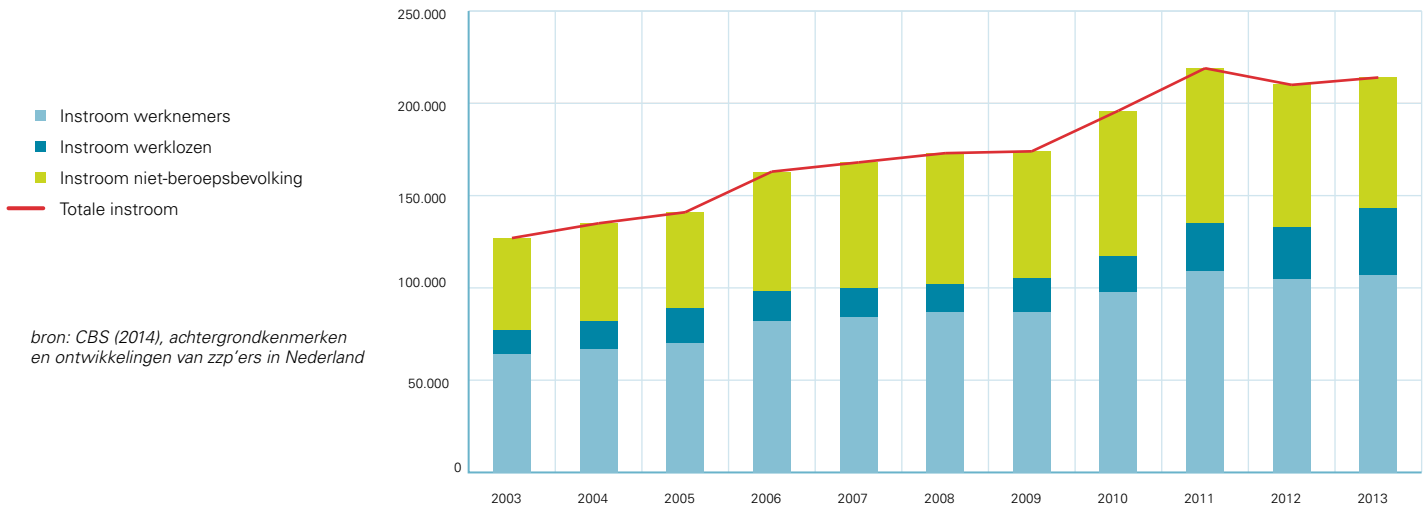
Groeien en winst maken zijn belangrijke drijfveren voor (startende) ondernemers. Het veroveren van een (nieuwe) positie op de markt gaat vaak gepaard met innovatie van producten of diensten en/of van invoering van nieuwe productie-methoden en organisatievormen in een bedrijfstak (Baumol, 1996; p. 896). Treedt de groei eenmaal in, dan is het aannemen van (meer) personeel een volgende stap naar verdere groei. Juist hierin onderscheiden zelfstandige professionals zich van startende ondernemers. Slechts één op de tien (700) Haarlemmermeerse zp'ers is van plan om personeel aan te nemen. Dit is in de gemeente niet anders dan in de rest van het land (KiZO, 2014). Feitelijk blijkt het aandeel zp'ers dat personeel weet aan te nemen echter nog veel lager dan respondenten verwachtten. Slechts drie procent van de in 2007 in Nederland

gestarte eenmanszaken heeft vier jaar later personeel aangetrokken (CBS, 2014).

Binnen de groep zelfstandige professionals komen we slechts weinig startende ondernemers tegen. De zp'er is dikwijls een specialist die zich, op grond van vakkennis of -kunde, voor klussen door 'echte' ondernemers laat inhuren. Vrij van baas, werkplek en rooster een goed inkomen binnenhalen: dat is de belangrijkste drijfveer van deze groep. Een derde van alle Haarlemmermeerse zelfstandige professionals (2.300) doet dit werkt als bijverdienste. Het zijn bijvoorbeeld starters van een webshop die hun eigen hobbyproducten verkopen. De kleine omvang van hun onderneming is een structureel kenmerk en wijst niet, zoals bij een startende ondernemer, op een beginfase.

Aangezien slechts een klein aandeel zp'ers daadwerkelijk een startende ondernemer is, gaat de veronderstelling: een toename van het aantal zp'ers leidt tot meer innovatie en meer economische groei empirisch niet op (Stam, 2013). Er doen zich namelijk twee tegengestelde trends tegelijkertijd voor: een fikse toename van zp'ers én het uitblijven van meer innovatie. Een uitweg uit deze ogenschijnlijke paradox, ook wel de Nederlandse ondernemerschapsparadox genoemd, is het inzicht dat de meeste zp'ers **géén** ondernemers zijn.

Figuur G: Instroom zelfstandige professionals in Nederland

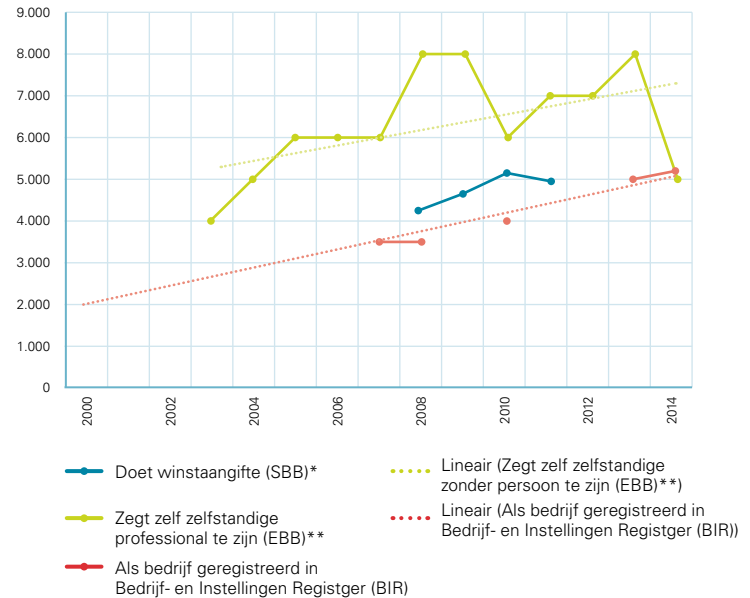

De zp'er als verborgen werkloze

Dat niet elke zp'er ook een succesvolle ondernemer is, blijkt ook uit de aangifte van gemaakte winst van deze groep. Ongeveer 1 op de 5 Haarlemmermeerse zelfstandigen heeft nauwelijks eigen inkomsten uit de onderneming. Landelijk is dit niet anders. Dit kan het gevolg zijn van flexwerken voor een bijverdienste, maar ook van verborgen werkloosheid. Ongeveer een zesde van alle zp'ers wordt zelfstandige vanuit een uitkerings-situatie. Dit aandeel is sinds het begin van de crisis in 2008 zelfs verdubbeld (CBS, 2014).

Het verschil tussen het groeiend aantal 'startende ondernemers'; dat de KvK landelijk registreert en het dalend aantal 'startende ondernemers' dat winst-aangifte doet bij de belastingdienst, laat ook zien hoe weinig financiële ruimte zp'ers hebben. Voor velen van hen is zp'er-schap een vluchtweg uit de werkloosheid en dus te duiden als *gedwongen zelfstandigheid* of als *verborgen werkloosheid*.

Figuur H: Aantal zelfstandige professionals in Haarlemmermeer

* Het CBS weet van 5-10% van de zelfstandigen niet of zij wel/niet personeel hebben. Het werkelijke aantal zzp'ers dat winstaangifte doet kan daardoor enigszins afwijken.

** De cijfers in deze tabel zijn gebaseerd op de Enquête beroepsbevolking (EBB). Omdat de EBB een steekproefonderzoek is, hebben de uitkomsten een onnauwkeurigheidsmarge. Met name voor kleine groepen, zoals bijvoorbeeld kleine regionale gegevens zijn de marges op de cijfers relatief groot. Voor het bepalen van een trend werken we daarom met een trendlijn.

bron: BIR en CBS

De zp'er zonder zelfstandigheid

Naast bovengenoemde *gedwongen zelfstandigheid* komt onder zp'ers ook *schijnzelfstandigheid* voor. Schijnzelfstandigheid wordt van gedwongen zelfstandigheid onderscheiden doordat bij schijnzelfstandigheid beide partijen (opdrachtgever en -nemer) belang hebben bij de werkrelatie. De voormalige werknemer in dienst verdient als zp'er toch meer en de voormalige werkgever kan zijn structurele personeelskosten drukken.

SEOR & Reflect (2013) hebben uitgezocht hoe vaak dit zich voor doet. De ondergrens voor schijnzelfstandigheid hebben zij bepaald door alle zelfstandigen met slechts één opdrachtgever te nemen en de bovengrens bestaat uit de zelfstandigen die aan meer dan twee van de vijf criteria voldoen. De auteurs bieden op grond van deze indeling een overzicht van het aandeel schijnzelfstandigheid naar sector. In de bouw bedraagt de schijnzelfstandigheid drie tot vijf procent, bij zorg en welzijn negen tot vijftien procent, in het vervoer rond veertien procent en in de zakelijke dienstverlening vijf tot tien procent.

De vele gezichten van de zp'er leiden tot de conclusie dat **dé** zp'er niet bestaat! Onder deze noemer gaat een veelheid aan werkrelaties schuil. Sommige zp'ers zijn of worden ondernemer, maar de meesten blijven **flexwerker**. Sommigen verkrijgen in de nieuwe werkrelatie meer vrijheid, meer inkomsten en behalen grotere winsten, anderen komen maar net rond. Voor sommigen is het zp'er-schap van voorbijgaande aard, vaak bedoeld om bij laagconjunctuur niet in de werkloosheid te belanden, voor anderen is het zp'er-schap structureel. In de volgende paragraaf gaan we in op de sectoren waarbinnen zp'ers werken, op hun opdrachtgevers en op de werklocaties (in de gemeente) waar zij werkzaam zijn.

Concrete situatie waarin Haarlemmermeerse zp'ers zich bevinden

De meeste Haarlemmermeerse zp'ers werken, overigens net als in de rest van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) en Nederland, vooral in de advisering in zakelijke diensten (Economische Verkenningen, 2011). Vooral als consultant en IT-specialist (SEO, 2012). De handel is de één na grootste sector met zp'ers. Haarlemmermeer lijkt hierin op de rest van Nederland, maar wijkt juist af van de MRA.

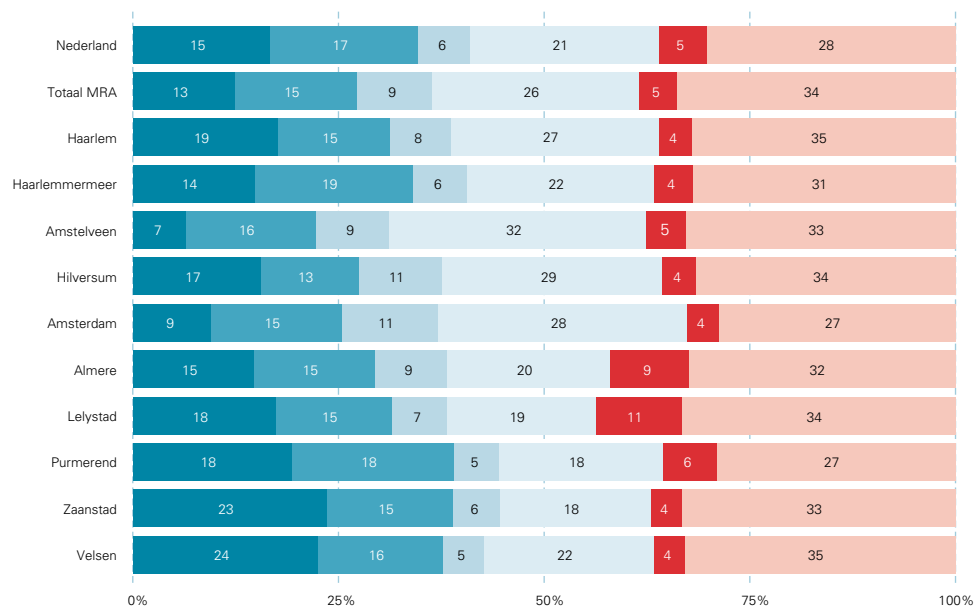
Zp'ers en hun klanten

De meeste Haarlemmermeerse zp'ers richten zich op klanten in de Randstad of overig Nederland, zij werken dus voornamelijk voor **niet**-Haarlemmermeerse klanten. Slechts 1 op de 5 heeft zijn klanten in de directe nabijheid. Deze zelfstandige professionals zijn dan vaak actief in de zorg, in de detailhandel of in de persoonlijke dienstverlening. De helft van de klantenkring van de geënquêteerde zp'ers bestaat uit een mix van: bedrijven, individuele burgers en overheidsorganisaties.

Figuur I: Verdeling fulltime zp'er naar sectoren per gemeente in 2009, in procenten

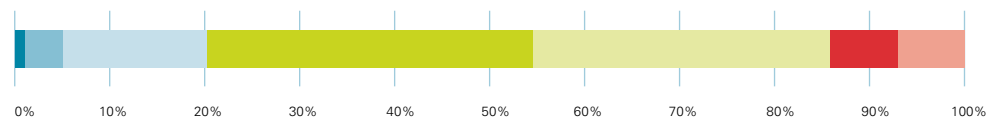
- Bouw
- Handel
- Informatie en communicatie
- Advisering, zakelijke diensten
- Zorg
- Overig

bron: TNO/VU, Economische Verkenningen 2011

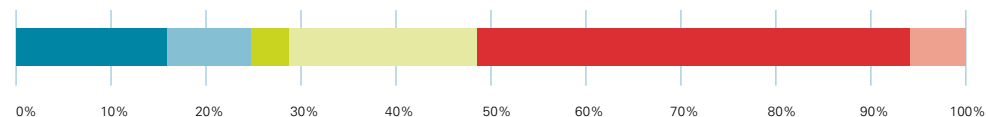
Figuur J: Mijn (toekomstige) klanten bevinden zich voornamelijk....

- In de wijk
- In de woonplaats
- In Haarlemmermeer
- In de Randstad
- In heel Nederland
- In Europa
- Wereldwijd

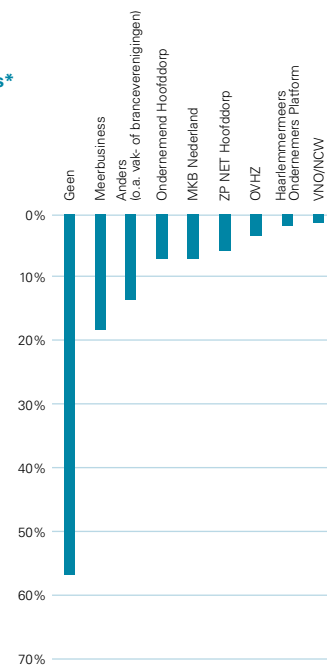
Figuur K: Mijn (toekomstige) klanten zijn voornamelijk....

- Kleine bedrijven
- Grote bedrijven
- Overheden
- Consumenten
- Een combinatie van type klanten
- Anders

bron: enquête onder Haarlemmermeerse zp'ers en starters, december 2013

Figuur L: Netwerken van Haarlemmermeerse zp'ers*

*uitgezonderd verplicht lidmaatschap KvK.

bron: enquête onder Haarlemmermeerse zp'ers en starters, december 2013

Zp'ers en hun netwerken

Vanuit de eigen woonwijk opererende Haarlemmermeerse zp'ers hebben weinig tot geen connecties met de internationaal georiënteerde bedrijvigheid op Schiphol. De lokale netwerken van zp'ers en de internationale netwerken vertonen geen overlap. Deze zp'ers profiteren nauwelijks van het grote aantal potentiële opdrachtgevers in de nabije omgeving. Zij hebben bijgevolg ook minder te lijden onder internationaal economisch tegenwind.

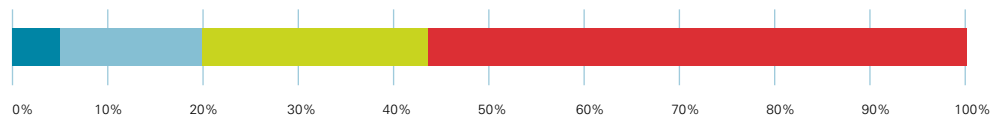
Ruim vier op de tien Haarlemmermeerse zp'ers is bij een netwerk aangesloten en een ongeveer even grote groep heeft regelmatig contact met andere Haarlemmermeerse zp'ers. Iets meer dan de helft van de zp'ers in onze gemeente vindt geen aansluiting bij een netwerk en verkeert daardoor in een kwetsbare positie. Meestal krijgen zp'ers de eerste opdracht via hun oude netwerk. Zonder een goed ontwikkeld netwerk kan men onvoldoende opdrachten verwerven. Om ook in de toekomst opdrachten te krijgen, is investeren en uitbreiden van het eigen netwerk een must. Onafhankelijkheid van de baas blijkt gepaard te gaan met afhankelijkheid van netwerken.

Slechts weinig zp'ers beschikken over netwerkvaardigheden, sommigen zien er zelfs tegenop. *'Ze weten dat het belangrijk is, maar doen het liever niet'*, aldus een geïnterviewde deskundige. Netwerken uitbouwen is een activiteit van de lange duur. Het betekent in eerste instantie investeren zonder gewin op de korte termijn. *'Pas nadat er een vertrouwensband is opgebouwd wordt je een opdracht gegund'*, aldus dezelfde sleutelpersoon (Team Onderzoek, 2014).

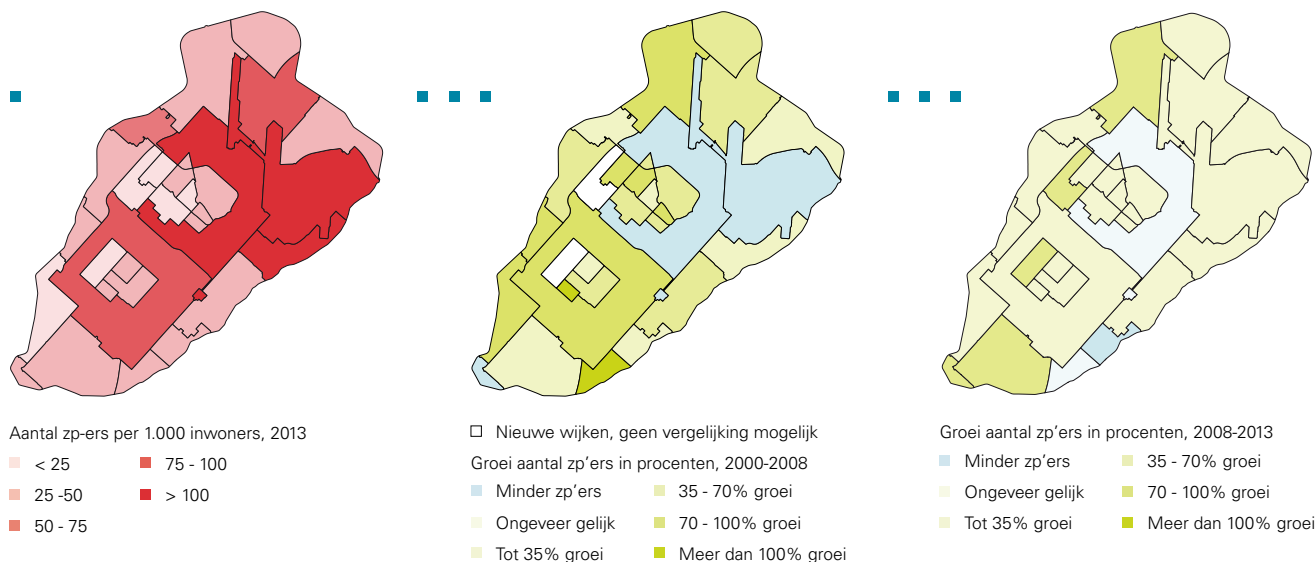
Figuur M: Frequentie van contact met andere zp'ers in Haarlemmermeer

bron: enquête onder Haarlemmermeerse zp'ers en starters, december 2013

Figuur O: Vestigingslocatie Haarlemmermeerse zp'ers

bron: Bedrijf- en Instellingenregister Haarlemmermeer

Zp'ers en hun huisvesting

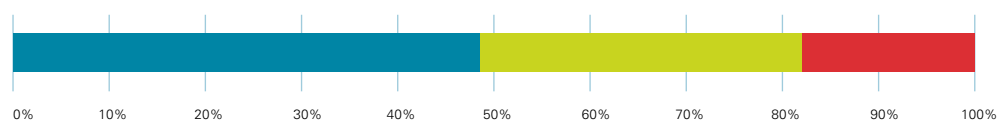
De afgelopen 15 jaar vinden we in steeds meer woonwijken in de gemeente vormen van woon-werkcombinatie. De helft van de zp'ers werkt vanuit huis en een derde bij opdrachtgever of klant. Een kantoor of bedrijfsruimte heeft de zp'er vaak niet nodig. Bij kenniswerkers volstaan bureau en laptop. Vaklui, zoals schilder of timmerman, werken meestal op locatie. Veel zp'ers hebben een bedrijfje in de zakelijke of consumentendienstverlening. De laatste tijd neemt het aantal webshops sterk toe.

De meeste zp'ers vinden we langs de linten en nabij Schiphol. Dit zijn zp'ers die veel ruimte nodig hebben; veelal agrariërs of ondernemers in de handel of logistiek. In sommige kernen bleef oud vakmanschap behouden. Zo werken veel Zwanenburgse zp'ers in de bouw en in het middenstandsdorp Badhoevedorp in de zakelijke dienstverlening.

Figuur N: Werklocatie Haarlemmermeerse zp'ers

bron: enquête onder Haarlemmermeerse zp'ers en starters, december 2013

Conclusies en signalen

- De opkomst van de zp'er heeft traditionele opvattingen over ondernemerschap in beweging gebracht. De zp'er lijkt soms op een ondernemer nieuwe stijl, maar toont zich meestal juist als een nieuw type werknemer. De zp'er laat zich moeilijk in woorden vangen. Want de zelfstandige flexwerker, die eigen baas is, lijkt juist hierdoor op een startende ondernemer. De empirische beschrijving van de concrete situatie waarin Haarlemmermeerse zp'ers werken, leven en wonen biedt een uitweg uit deze cirkelredenering. Dé zp'er bestaat empirisch niet; hij kent vele gezichten. Het is daarom uitermate relevant om deze verschillende vormen van zp'er-schap te onderkennen. Zij vergen namelijk heel onderscheiden beleidsmatige duidingen en benaderingen.
- De zp'er is het product van een aantal maatschappelijke en technologische trends én veranderingen op de arbeidsmarkt:
 - een sterk geïndividualiseerde samenleving, waarin eigen baas zijn sterk wordt gewaardeerd, zelfs bij lagere winsten;
 - technologische ontwikkelingen met fikse impact op de werksituatie en -tijden;
 - gewoon worden van flexibele arbeidscontracten;
 - antwoord op gevolgen van banenverlies en economische crisis.
- De diversiteit binnen de groep zp'ers maakt het relevanter om de concrete situatie van de verschillende zp'ers goed te kennen (kennis, vaardigheden en toekomstverwachtingen). Een zelfstandige bouwvakker bevindt zich in een hele andere positie dan een zelfstandige organisatiekundige of een zelfstandige tandarts. Zij hebben allen baat bij typische ondernemersvaardigheden, zoals netwerken, organiseren, acquisitie en boekhouden, maar dat houdt niet in dat ze daar in gelijke mate over beschikken. Het faciliteren van marktplaatsen, zodat zp'ers nieuwe opdrachten kunnen verkrijgen, het met elkaar verbinden van verschillende netwerken en stimuleren van ondernemersvaardigheden kunnen als beleidsinstrumenten worden ingezet om de zelfstandige professional sterker te maken.
- De discussie in de landelijke politiek over één basis-verzekering voor vast- én voor flexwerk⁴ hangt samen met de genoemde diversiteit van de zp'er. Zij, die de zp'er als flexwerker zien, vinden dat zij evenveel bescherming verdienen als andere werknemers; degenen die de zp'er als een ondernemer benaderen, vinden dat vrijheid én risico's vastzitten aan ondernemerschap.

4 Volkskrant, 13 oktober 2014, Werkgevers komen met plan voor werkloosheidsuitkering voor zzp'ers.

- Het niet doorzien van de diversiteit binnen de groep zp'ers vertekent de statistieken. Als je alle zp'ers als ondernemers beschouwt en ook zo registreert, schroef je het aantal ondernemingen in je bestand op, mogelijk ten onrechte. De explosieve groei van het aantal zp'ers kan namelijk ook een indicator zijn van toegenomen werkloosheid. Het ondernemersbestand geeft dan een vertekend beeld van de groei van de bedrijvigheid in de gemeente. Maar ook het signaal van een toenemende (verborgen) werkloosheid kan worden gemist.
- Zelfstandige professionals profiteren niet van de zekerheden van andere werknemers. Bij tegenwind moeten ze een beroep doen op het inkomen van hun partner, een baan in loondienst vinden of een (tijdelijk) beroep doen op de Bijstand voor Zelfstandigen (BBZ). De opkomst van de zelfstandige professional als werkform leidt hierdoor tot grotere schommelingen in het huishoudinkomen. Dit kan gevolgen hebben voor het vermogen dat huishoudens hebben om tegenslagen op te vangen.
- De opkomst van de zp'er heeft consequenties voor de organisatie van het MKB. Het uitbesteden van taken was tot voor kort vooral voorbehouden aan grote bedrijven, maar is nu ook onder handbereik van het MKB. Ongeveer vier op de tien kleine bedrijven (van vijf tot vijftig werknemers) maakt nu al gebruik van zelfstandige professionals. Zij fungeren als arbeidspoolbuffer om conjuncturele schommelingen op te vangen (CBS, 2012) en brengen vaardigheden mee die het MKB innovatiever maakt (EIM, 2011). Voor het ondernemerschap van het MKB betekent dit: meer in netwerken opereren om de juiste mensen op het goede tijdstip in te kunnen schakelen. Gemeenten kunnen helpen om dit netwerk op te bouwen.
- Als het aandeel zp'ers in de werkzame beroepsbevolking blijft toenemen, zal dat samengaan met veranderende huisvestingsbehoeftes van bedrijven. Veel ingehuurd zp'ers werken namelijk vanuit huis en er zal ook minder personeel dagelijks op kantoor verschijnen. De behoefte aan kantoorruimte zal dan ook afnemen.

HOOFDSTUK 5

ARBEIDSPARTICIPATIE

OUDERE WERKNEMERS ZIJN ANDERS, OF TOCH NIET?

De Nederlandse arbeidsmarkt is in beweging. De beroepsbevolking veroudert, en arbeidsrelaties veranderen door de opkomst van flexibele contracten. Het huidige kabinet reageert op deze trends door beleid en wetgeving aan te passen: de AOW-leeftijd wordt verhoogd en het ontslagrecht versoepeld. Dit heeft gevolgen voor verschillende groepen op de arbeidsmarkt, maar raakt vooral oudere werknemers. Recente cijfers laten zien dat werkloze ouderen nu al moeilijk aan nieuw werk komen. De uitstroom naar werk is bij deze groep zo beperkt dat het werkloosheidspercentage onder 55-plussers in Haarlemmermeer tweemaal zo groot is als in andere leeftijdscategorieën. Naast het persoonlijke psychische leed van 'er niet meer bij horen', gaan op de arbeidsmarkt veel waardevolle kennis en vaardigheden verloren en blijft potentieel onbenut. Hoe zal de positie van 55-plussers op de arbeidsmarkt zich verder ontwikkelen, nu het aantal ouderen op de arbeidsmarkt in de komende jaren toeneemt en hun rechtspositie verzwakt? In dit hoofdstuk staat de arbeidsmarktpositie van Haarlemmermeerse 55-plussers centraal. We geven een doorkijk naar de toekomst en wijzen op risico's en kansen.

Vergrijzing van de beroepsbevolking

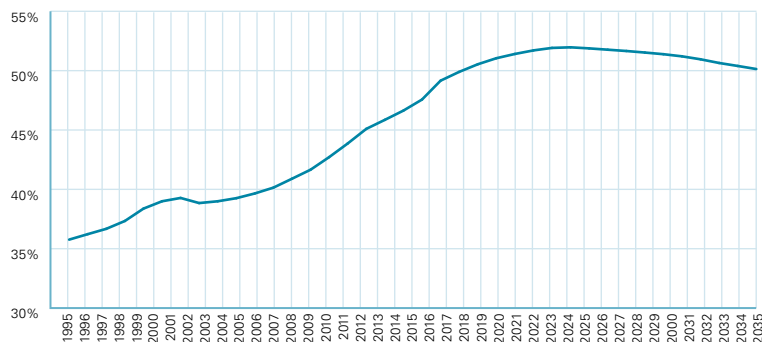
De Nederlandse arbeidsmarkt vergrijsst. De toename van gezonde levensjaren en een hogere arbeidsparticipatie van ouderen – als gevolg van afschaffing van vervroegde uittreedregelingen – zijn hier debet aan (CPB, 2013).

Lagere geboorteaantallen drijven op termijn het aandeel ouderen in de beroepsbevolking op.

In Haarlemmermeer ligt het aandeel oudere werkenden (45-64 jaar) in de potentiële beroepsbevolking na 2015 boven de 50% (figuur A).

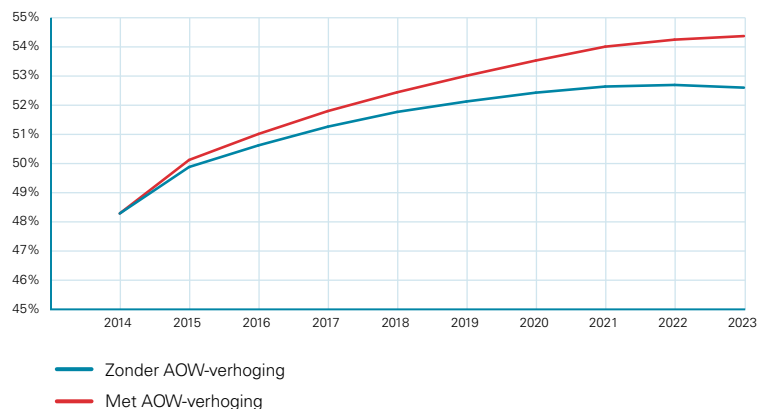
In tegenstelling tot de crisisjaren aan het eind van de jaren zeventig en begin jaren tachtig, toen het adagium luidde: ‘creëer werkgelegenheid voor jongeren en stuur ouderen met (vervroegd) pensioen’, moeten ouderen nu juist langer doorwerken en daarmee hun bijdrage aan de instandhouding van collectieve voorzieningen verlengen. Door de vergrijzing neemt het aantal mensen met recht op AOW toe met ongeveer twee miljoen. Staan er nu vier werkenden tegenover elke AOW-er, in 2040 zijn dat er nog twee. Dit betekent dat minder mensen de uitgaven voor de AOW zullen moeten opbrengen (Rijksoverheid, 2015). Om deze kosten te reduceren wordt de AOW-leeftijd stapsgewijs verhoogd. Het aandeel ouderen op de arbeidsmarkt zal hierdoor in de toekomst nog hoger liggen (zie figuur B).

Figuur A: Oudere potentiële beroepsbevolking (45-64 jaar) als percentage totale potentiële beroepsbevolking in Haarlemmermeer (20-64 jaar), 1995-2035⁶

bron: BRP & prognose (2013), Team Onderzoek Haarlemmermeer

Figuur B: Oudere potentiële beroepsbevolking (45 jaar tot AOW-leeftijd) als percentage van totale potentiële beroepsbevolking in Haarlemmermeer, 2014-2023⁷

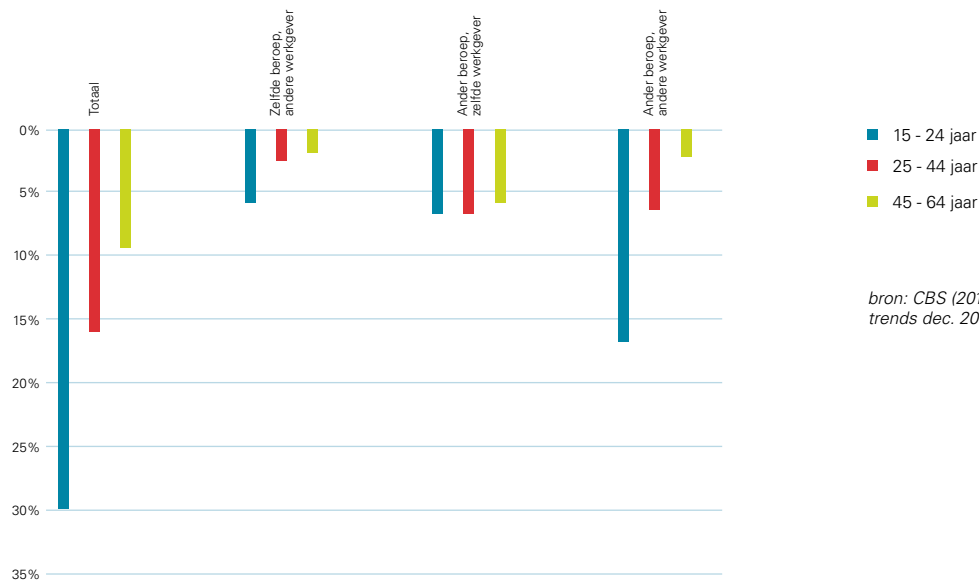

bron: BRP & prognose (2013), bewerking Team Onderzoek Haarlemmermeer

6 In de figuur is de stapsgewijze verhoging van de AOW-leeftijd niet meegenomen. Het aandeel ouderen in de potentiële beroepsbevolking zal in werkelijkheid nog hoger liggen.

7 De AOW-leeftijd na 2023 is afhankelijk van de levensverwachting. Vanaf 2024 wordt de AOW-leeftijd steeds 5 jaar van tevoren vastgesteld.

Figuur C: Arbeidsmobiliteit in Nederland naar leeftijd, 2003-2004 t/m 2011-2012

bron: CBS (2013) Sociaaleconomische trends dec. 2013 (1)

Transitie op de arbeidsmarkt

De vergrijzing van de beroepsbevolking vindt plaats in een periode van verregaande globalisering en razendsnelle technologische vernieuwing, met veel fluctuaties in de economische conjunctuur als gevolg. Bedrijven worden in toenemende mate geconfronteerd met schommelingen in de afzet, wereldwijde concurrentie en technologische veranderingen. Om adequaat en snel op deze ontwikkelingen te kunnen reageren, willen werkgevers flexibel met hun personeelsbestand kunnen omgaan (Van Ruysseveldt & Van Hoof, 2006; Ministerie van SZW, 2012). Hoge vergoedingen bij ontslag voor werknemers in vaste dienst, die voor ouderen kunnen oplopen tot meerdere jaarsalarissen⁸, maakt dit lastig. Werknemers met een tijdelijk contract genieten veel minder bescherming. Vandaar dat werkgevers steeds vaker personeel aannemen op basis van tijdelijke en afroepcontracten (Ministerie van SZW, 2012).

Dit leidt tot een tweedeling op de arbeidsmarkt tussen enerzijds kwetsbare en onbeschermden flexwerkers, en anderzijds goed beschermde werknemers in vaste dienst. Dit verschil in rechtspositie weerhoudt werknemers met een vast contract om van baan te wisselen (Ministerie van SZW, 2012). Wanneer zij overstappen naar nieuw werk geven deze werknemers immers hun lang opgebouwde rechten op. Vooral voor ouderen een belemmering om door te stromen op de arbeidsmarkt (zie figuur C). Een werkgever zal hen vanwege de hoge bijkomende kosten ook minder snel ontslaan, zelfs wanneer zij in het bedrijf niet meer op hun plek zijn en er elders banen zijn die beter bij hen passen. Om dit mechanisme te doorbreken wordt het ontslagrecht per 1 juli 2015 eenvoudiger en minder kostbaar voor werkgevers. Vooral ouderen verliezen hierdoor een sterke, door de tijd heen opgebouwde, rechtspositie. Om de gevolgen hiervan in te kunnen schatten, staan we stil bij de arbeidspositie van 55-plussers in Haarlemmermeer en vergelijken we die met overig Nederland.

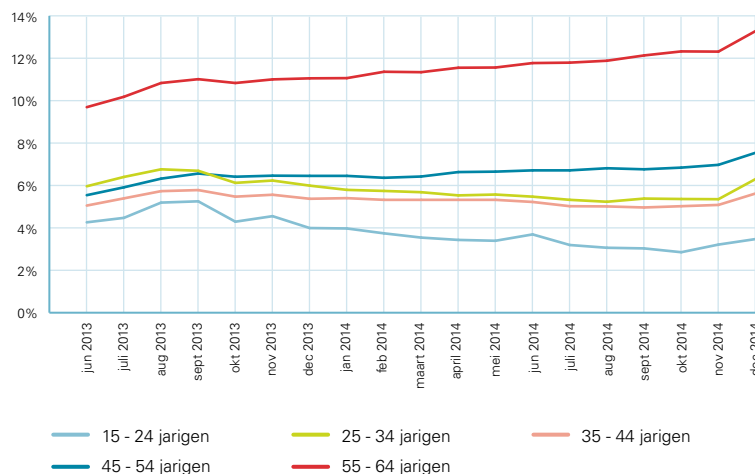
8 De hoogte van de ontslagvergoeding wordt gebaseerd op aantal dienstjaren, leeftijd en bruto jaarinkomen.

Hoge én langdurige werkloosheid onder Haarlemmermeerse 55-plussers

Oudere werknemers worden weliswaar niet snel ontslagen; worden zij echter eenmaal werkloos, dan komen zij nauwelijks meer aan nieuw werk. De kans op werkloosheid, is voor Haarlemmermeerse 55-plussers (13%) tweemaal zo groot als voor andere leeftijdsgroepen (figuur D). Van de ruim 1.300 oudste werklozen heeft 40% langer dan twee jaar geen baan. Dit ligt onder werklozen tot 45 jaar op 20% (zie figuur E).

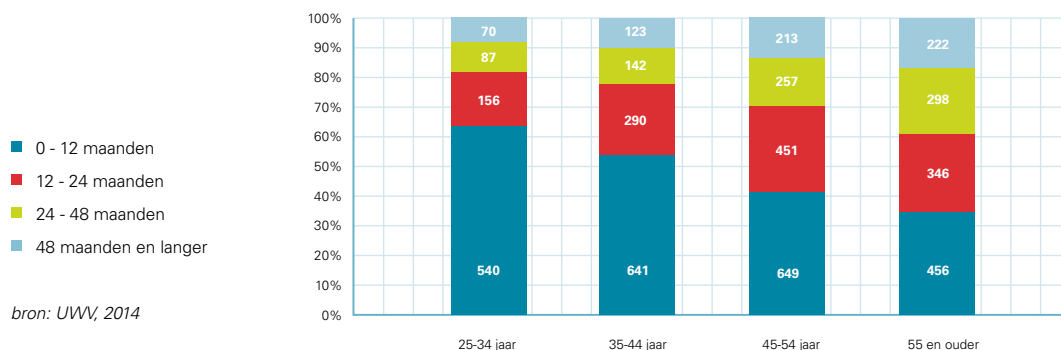
Dat 55-plussers vanuit werkloosheid moeilijk aan de slag komen, hangt ook nog samen met hun lagere opleiding. Ouderen hebben – vanwege hun uitgebreide arbeidsverleden – langer recht op WW dan jongeren, en dus langer de tijd om een geschikte baan te vinden. Uit nadere analyses blijken dergelijke verklaringen tekort te schieten om de langdurige werkloosheid vanaf 55 jaar te verklaren (Geertjes, 2013). Ook andere factoren blijken hier in het spel!

Figuur D: Werkloosheidspercentage in Haarlemmermeer naar leeftijd

bron: UWV, 2014

Figuur E: Werkloosheidsduur van Haarlemmermeerse werklozen naar leeftijd

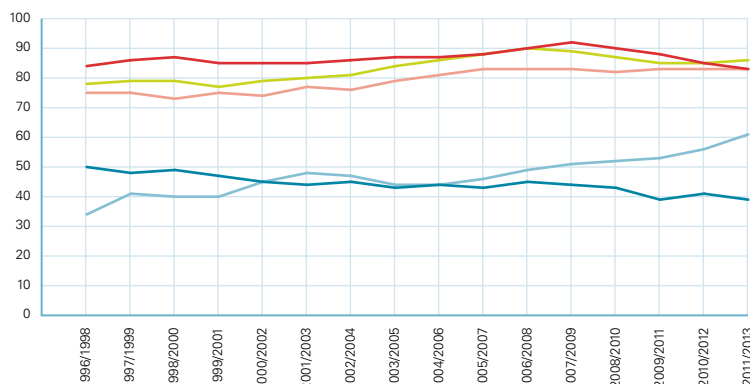

bron: UWV, 2014

Figuur F: Netto-arbeidsparticipatie in Haarlemmermeer naar leeftijd

15 tot 25 jaar 35 tot 45 jaar 55 tot 65 jaar
25 tot 35 jaar 45 tot 55 jaar

bron: CBS, 2014

De oudere van nu, is niet de oudere van toen!

Een aantal mechanismen op de arbeidsmarkt en gedeelde opvattingen onder werkgevers pakken nadelig uit voor de arbeidspositie van ouderen (CPB, 2013; NIDI, 2007). Uit een grootschalige enquête blijkt dat werkgevers een stijging van ouderen in hun personeelsbestand zien als *‘toenemende kostenpost en een productiviteitsontwikkeling die daarmee geen gelijke tred houdt’* (NIDI, 2007). Deze opvatting veronderstelt een hoger ziekteverzuim onder ouderen en hun kennis en competenties als sleets en verouderd. Bouwvakkers zijn immers al vaak vóór de officiële pensioenleeftijd fysiek versleten. Maar ook wie op automatiseringsgebied opgroeide met ponskaarten zag die kennis snel overbodig worden. Het menselijk kapitaal neemt daarmee af en dus ook de productiviteit, aldus de vooronderstellingen. Het hoge loon – mede bepaald op basis van senioriteit – in combinatie met een dalende productiviteit zet ouderen in een ongunstige concurrentiepositie ten opzichte van jongeren (NIDI, 2007).

Deze versimpelde beeldvorming over oudere werknemers ontstond aan het eind van de jaren '70, toen oudere werknemers vroegtijdig van de arbeidsmarkt moesten stromen. Enerzijds uit pragmatische overwegingen; in tijden van hoge jeugdwerkloosheid moesten zij plaats maken voor jongeren. Maar zij kwamen ook voort uit de motivatie om ouderen, die al op hun tandvlees liepen, te ontzien. De VUT was vooral bedoeld voor 'slijtende beroepen'. Het werk in de bouw was fysiek zo zwaar, dat de meeste bouwvakkers de 65 jaar niet haalden: ze waren voor hun pensioen overleden, of arbeidsongeschikt geworden. De situatie in de havens was vergelijkbaar: zwaar werk,

weinig Arbo-voorschriften, veel WAO'ers (Hendriks, 2010).

Toch werd er niet in de bouw maar in de onderwijssector als eerste geëxperimenteerd met de VUT-regeling. Ervaren leraren, die al decennialang voor de klas stonden, kregen in het onderwijs steeds meer moeite met de jonge (hippie)generatie.

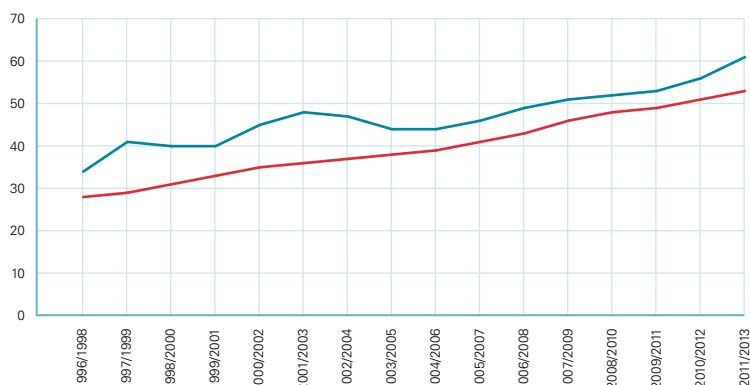
Nederland is de afgelopen 50 jaar echter veranderd: de oudere van nu is niet dezelfde als die van de naoorlogse generatie. Met een stijgende levensverwachting nam ook de vitaliteit van 55-plussers toe. Stierf een gemiddelde man in 1950 al op 65-jarige leeftijd, tegenwoordig zoekt hij veel vaker nieuwe lichamelijke en intellectuele uitdagingen (Bombaerts & Martens, 2009). Ook is het opleidingsniveau van ouderen sterk toegenomen. Er bestaat weliswaar nog een onderwijsachterstand ten opzichte van jongere leeftijdsgroepen, maar de kloof wordt steeds kleiner (CBS, 2012).

Actievere, vitalere, welvarendere en mobieler ouderen doen de arbeidsparticipatie onder deze groep, ook in Haarlemmermeer, steeds verder toenemen. Verrichte eind jaren '90 40% van de 55-plussers betaalde arbeid, tegenwoordig werkt meer dan 60% van deze senioren (zie figuur F). De netto-arbeidsparticipatie ligt in de gemeente structureel 5% boven het landelijk niveau (figuur G). Het ouder worden van een generatie, die door maatschappelijke emancipatie en arbeid stimulerende beleidsmaatregelen nu al zeer actief deelneemt aan de arbeidsmarkt, zal de arbeidsparticipatie op de langere duur onder toekomstige Haarlemmermeerse 55-plussers nog verder doen toenemen (CBS, 2013).

Figuur G: Netto-participatie van 55 - 65 jarigen

— Haarlemmermeer
— Nederland

bron: CBS, 2014

Sectoren kleuren verschillend grijs

Niet alleen de ouderen zelf, ook de arbeidsmarkt is veranderd. De banenstructuur is er ook anders uit komen te zien. De omvang van de werkgelegenheid in de industrie nam sinds de jaren zestig af en veel uitvoerende beroepen in de sfeer van ambachten, transport en landbouw verdwenen (De Beer, 2006). De vraag naar specialisten, beleidsvoerende en hogere leidinggevende beroepen neemt echter juist toe. Deze stijging van minder fysiek belastende banen maakt het voor oudere werkenden mogelijk om het arbeidzaam bestaan langer vol te houden. Dit geven zij zelf ook aan. In 2005 dacht 45% van de Nederlandse 55-plussers zijn arbeidsleven tot aan zijn pensioenleeftijd vol te kunnen maken; in 2010 was dit gestegen naar 60% (CBS, TNO, 2010).

Toch bestaan er tussen sectoren flinke verschillen in het aandeel banen dat bezet wordt door oudere werknemers. Bedrijven in de computerservice en informatietechnologie kennen naar verhouding de minste 55-plussers (CBS, 2012). In deze relatief jonge bedrijfstak volgen nieuwe technologieën elkaar snel op. Kennis van moderne IT-ontwikkelingen wordt veelal gevonden bij werknemers, die recent de schoolbanken hebben verlaten. Ook de banen in de horeca zijn niet in ‘zwang’ onder oudere werknemers. Oubers brengen voortdurend diners rond, kamerpersoneel bukt bij het opmaken van hotelbedden – iets wat voor een oudere werknemer fysiek zwaar zou kunnen zijn (CBS, 2004). In het onderwijs en in het openbaar bestuur zijn juist relatief veel 55-plussers werkzaam (CBS, 2012). Niet verwonderlijk! Productiviteit daalt met de leeftijd wanneer snelheid en kracht belangrijk zijn, maar in banen waar ervaring en verbale kwaliteit belangrijk zijn, stijgt of stabiliseert de productiviteit zich juist aan het einde van de loopbaan (Bombaerts & Martens, 2009).

Synergie tussen jong en oud

Het tempo waarin beroepen veranderen, neemt steeds sneller toe. Globalisering, robotisering en technologische ontwikkelingen stellen steeds nieuwe en hogere eisen aan de vaardigheden van werkenden. Zij moeten gemakkelijk op de snelle veranderingen kunnen blijven inspelen. Ook is het belangrijk dat de competenties van het personeel op peil blijven om daling in productiviteit te voorkomen. Vandaar dat het kabinet ook een uitgebreid pakket aan maatregelen heeft genomen om volwassenen te stimuleren om te blijven leren. Het pakket vergemakkelijkt het volgen van een opleiding door flexibele onderwijstrajecten aan te bieden (Rijksoverheid, 2015a).

Het informele spontane, dagelijkse leren is echter minstens zo belangrijk om competenties op peil te houden. Vooral wanneer oud en jong hun krachten bundelen. In de ogen van zowel werkgevers als werknemers zijn 55-plussers in hoge mate betrokken, betrouwbaar, nauwkeurig, sociaal vaardig en klantgericht. Zij vormen het spiegelbeeld van jongere werknemers die worden gezien als flexibel, opleidingsbereid, vaardig met nieuwe technologieën en een grote fysieke belastbaarheid hebben (NIDI, 2007). Een goede mix in een organisatie of team heeft voordelen. De vaak brede kennis van ouderen en de toegespitste kennis van jongeren kunnen elkaar versterken. Maar het is ook winst voor de onderneming, omdat aanwezige kennis optimaal gebruikt en gedeeld wordt. Bijkomend voordeel is dat er geen onderscheid wordt gemaakt in onervaren jongeren en digibete ouderen. Integendeel, het creëert zelfrelativering en levert synergie op (Bombaerts & Martens, 2010).

Conclusies

- De demografische vergrijzing zet de verzorgingsstaat onder druk: steeds meer mensen doen aanspraak op de AOW. Om de collectieve voorzieningen in stand te houden, is iedereen op de arbeidsmarkt nodig. Daarom is de pensioengerechtigde leeftijd verhoogd. Ouderen krijgen hierdoor een steeds prominenter positie in het arbeidsmarktbestel. Ook de Haarlemmermeerse (beroeps)bevolking veroudert: vanaf 2015 ligt het aandeel 45-plussers boven de 50%.
- Oudere werknemers werkten en werken vaak veel dienstjaren bij één werkgever; zij zijn goed beschermd tegen ontslag. Zouden zij overstappen naar een nieuwe werkgever, dan geven zij hun opgebouwde rechten op: veel 55-plussers zijn hier huiverig voor. Als zij namelijk eenmaal hun baan verliezen, vinden zij moeilijk nieuw werk. Het werkloosheidspercentage onder Haarlemmermeerse 55-plussers is tweemaal zo hoog als in andere leeftijdsgroepen. Van de ruim 1.300 werklozen boven 55 jaar heeft 40% langer dan twee jaar geen baan.
- Om de baan-baanmobiliteit op de arbeidsmarkt te verhogen, wordt per 1 juli 2015 het ontslagrecht versoepeld. Dit tast de arbeidsmarktpositie van oudere werknemers aan. Als werkgevers terughoudend blijven in het aannemen van ouderen zal het werkloosheidspercentage onder senioren verder toenemen.
- Werkgevers zijn minder geneigd om oudere werknemers een aanstelling te geven, omdat 55-plussers worden gezien als dure arbeidskrachten die met het verstrijken van de leeftijd steeds minder productief worden door veroudering en slijtage van hun kennis en competenties.
- Dit stereotype is echter gebaseerd op een generatie ouderen die niet meer bestaat. De huidige oudere werknemers zijn welvarender, vitaler, actiever en mobieler dan de ouderen van de naoorlogse generatie. En dat zal ook voor toekomstige ouderen opgaan. De arbeidsparticipatie van deze groep zal hierdoor steeds verder toenemen. In Haarlemmermeer verrichtte eind jaren '90 40% van de 55-plussers betaalde arbeid, tegenwoordig werkt meer dan 60%. Met de instroom van jongere generaties die door maatschappelijke emancipatie en arbeid stimulerende beleidsmaatregelen nu al meer participeren, zal deze trend verder toenemen.
- Oude stereotypen over oudere werknemers gaan steeds minder op. Toch zijn er bepaalde sectoren, waarin ouderen meer moeite zullen hebben om de productiviteit aan het einde van hun loopbaan op peil te houden. Productiviteit daalt namelijk met de leeftijd wanneer snelheid en kracht belangrijk zijn; in banen waarin ervaring en verbale kwaliteit nodig zijn, stijgt of stabiliseert de productiviteit zich juist aan het einde van de loopbaan.
- Om daling in productiviteit te beperken, dienen de competenties van het personeel op peil te blijven. Wanneer oud en jong samenwerken kunnen zij aanvullende eigenschappen en competenties bundelen. Dit komt de persoonlijke ontwikkeling van beide groepen ten goede. Deze synergie levert ook winst voor de onderneming op, omdat aanwezige kennis dan optimaal gebruikt en gedeeld wordt.

HOOFDSTUK 6

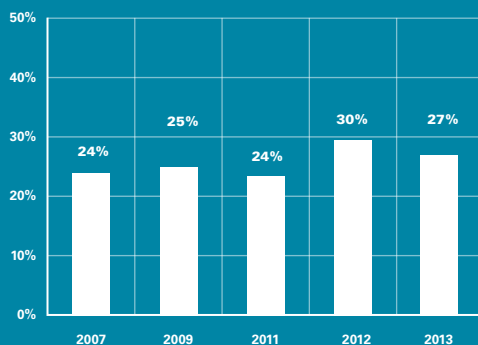

MAATSCHAPPELIJKE PARTICIPATIE

MANTELZORG IS GEEN VRIJWILLIGERSWERK

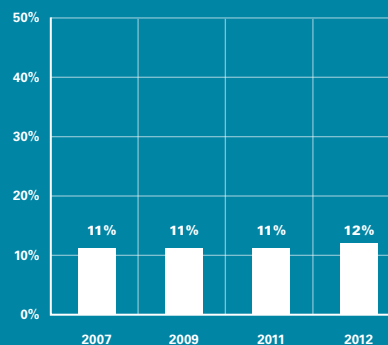
Meer dan één op de vier volwassenen in Haarlemmermeer is een *vrijwilliger*. Dit zijn ruim 27.000 inwoners die zich vrijwillig en zonder betaling inzetten voor een sportvereniging, helpen bij het draaiende houden van een museum of 'maatje' zijn van een gehandicapte jongere. Al enkele jaren schommelt het percentage vrijwilligers in de gemeente tussen 25% en 30% (zie figuur A). Dit verschilt niet van de rest van Nederland. Ongeveer 11.000 Haarlemmermeesters (12%) verrichten *mantelzorg* (zie figuur B). Deze inwoners nemen – langdurig en onbetaald – de zorg op zich voor een chronisch zieke, een gehandicapte of anderszins hulpbehoevende. Meestal is de verzorgde iemand uit het eigen gezin of familie: een partner, ouder, kind of familielid. Maar soms verzorgt men ook een goede vriend, kennis of bevriende buur.

Figuur A: Aandeel vrijwilligers in Haarlemmermeer, 2007-2013

bron: Bevolkingsenquêtes, 2007-2013

Figuur B: Aandeel mantelzorgers in Haarlemmermeer, 2007-2012

bron: Bevolkingsenquêtes, 2007-2012

De bevolking van Haarlemmermeer vergrijsd en een toenemend aantal ouderen blijft ook op hoge leeftijd nog relatief gezond (RIVM, 2014). De stijgende levensverwachting doet het aantal 'oudste' ouderen (75 jaar en ouder) verder toenemen. Deze zogenoemde dubbele vergrijzing houdt voor Haarlemmermeer een verwachte stijging in van 8.000 'oudste' ouderen in 2015 naar 14.000 in 2030 (zie figuur C). De aanstaande *vergrijzing* zal het aantal zorgbehoevenden in de gemeente verder doen toenemen. Op dit moment werken er tien 65-minners voor elke 75-plusser, in 2030 zijn dat er nog maar zes. Door de recente decentralisaties in het Sociaal Domein zal de lokale overheid steeds meer een beroep gaan doen op de inzet van *vrijwilligers* én *mantelzorgers*. Beide trends – meer zorgbehoefte én een zich terugtrekkende overheid – geven aanleiding tot een nadere analyse van het aantal vrijwilligers en mantelzorgers in de gemeente. Niet alleen aantallen en percentages of vergelijkingen met andere gemeenten in Nederland zijn nu nodig, maar vooral antwoorden op de volgende lokale vragen: wie zijn die Haarlemmermeerse mantelzorgers en wie de vrijwilligers? Hoe onderscheiden zij zich van elkaar? Kunnen vrijwilligers wel als mantelzorgers worden ingezet? Welke redenen hebben mantelzorgers en vrijwilligers om zich langdurig in te zetten voor hun naasten of de lokale samenleving? Hoe groot is het risico op stress en overbelasting? Zijn er nog meer Haarlemmermeerdere te stimuleren om dit altruïstische werk te verrichten of zich er blijvend voor in te zetten? En wat kan de lokale overheid doen of bijdragen om mantelzorgers en vrijwilligers te stimuleren, te motiveren en te ontlasten?

Dat mantelzorg en vrijwilligerswerk vaak in één adem worden genoemd verbaast niet. Beide worden veelal gedaan uit altruïstische motieven. Mensen zetten zich voor anderen in en doen dat onbezoldigd en zonder direct eigenbelang. Desondanks zijn het twee heel onderscheiden activiteiten die uit anderssoortige sociale relaties ontstaan. Het onderscheid is ook beleidsmatig relevant. Want als mantelzorgers een hele andere band hebben met de verzorgde dan vrijwilligers, is de vervanging van de één door de ander minder eenvoudig dan in eerste instantie misschien lijkt. De laatste jaren zijn beleidsmakers van ruimtelijke ontwikkelingen steeds kritischer gaan denken over de maakbaarheid van een gebied. Sociale banden en relaties laten zich nog moeilijker 'maken' of afdwingen; zij *ontstaan tussen mensen* en het zijn diezelfde mensen die deze banden koesteren en onderhouden óf juist ontlopen of verbreken.

In dit hoofdstuk gaan we in op relevante verschillen tussen mantelzorgers en vrijwilligers aan de hand van de volgende criteria: band met de verzorgde, duur, aard en overdraagbaarheid van de taak, combinatiemogelijkheden met andere taken, en risico op belasting. Genoemde verschillen bieden handvatten om, in het licht van de opgaven in het Sociaal Domein, beide groepen adequaat te benaderen en op maat te faciliteren en te ondersteunen.

Mantelzorg is geen keuze: het overkomt je!

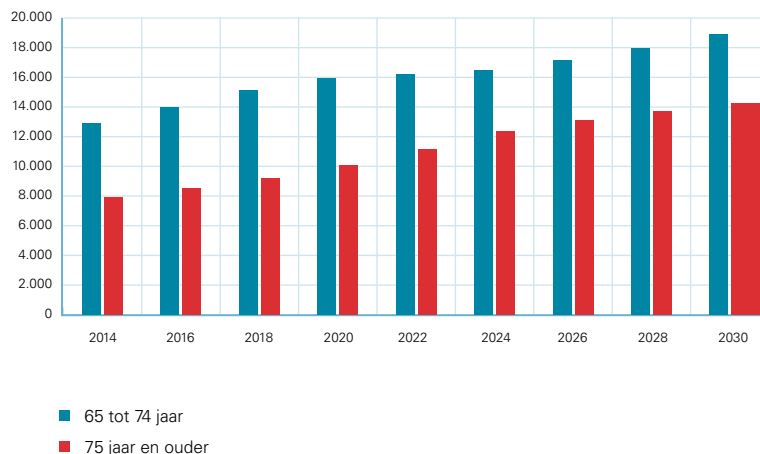
Mantelzorgtaken vloeien veelal voort uit de emotionele binding met de verzorgde. Zorgen voor degenen van wie je houdt is immers een vanzelfsprekendheid (SCP, 2013). Woont men onder één dak met de zorgbehoevende dan heeft de mantelzorger '24-uursdienst'. De zwaarste last komt dan ook op de schouders van gezinsleden te liggen; ouders, partner of kinderen.

Oudere mantelzorgers dragen de zwaarste last; zij zorgen vaker voor hun partner. Ook ouders met een gehandicapt kind bieden vaak intensief mantelzorg. Kinderen die voor hun bejaarde ouders zorgen hebben het iets makkelijker; zijn kunnen de taken soms delen met broers of zussen. Wie voor zijn partner zorgt, noemt liefde en genegenheid als motief; kinderen ervaren de zorg voor hun ouders vaker als een plicht (Hoefman, 2009).

Het profiel van de mantelzorger

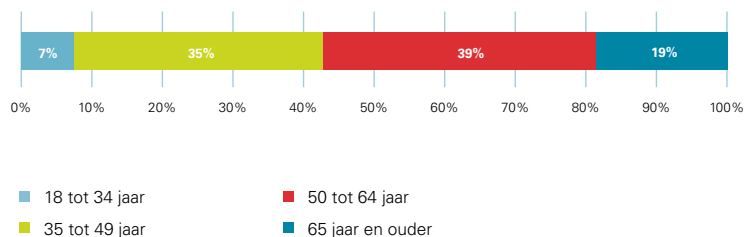
Driekwart van de mantelzorgers is tussen de 35 en 65 jaar. Vooral de leeftijdsgroep van 50 tot 65 jaar (met 39%) verleent veel zorg (zie figuur D). Het aandeel 65-plussers dat mantelzorg verleent groeit de laatste jaren gestaag. Sinds 2007 verdubbelde bijna hun aandeel van 10% naar 19%. Hoewel deze oudere mantelzorgers frequenter zorg bieden, voelen zij zich niet zwaarder belast. Deze leeftijdsgroep ervaart niet zozeer de zorg zelf als belastend, maar juist andere factoren zoals bijvoorbeeld de afstand die men af moet leggen.

Figuur C: Verwachte toename aantal ouderen (65-74 jarigen) en 'oudste' ouderen (75 jaar en ouder) in Haarlemmermeer, 2014-2030

bron: BPR, 1 januari 2014; Bevolkingsprognose 2013-2030

Figuur D: Verdeling mantelzorgers naar leeftijd

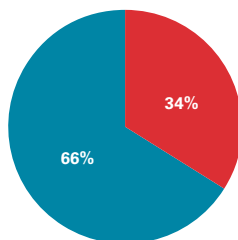

bron: Bevolkingsenquête 2012

Figuur E: Man-vrouwverhouding mantelzorgers

■ Mannen
■ Vrouwen

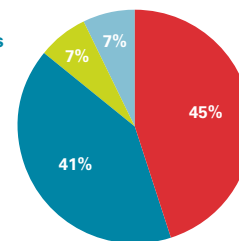
bron: Bevolkingsenquête 2012

Figuur F: Frequentie waarmee Haarlemmermeerse mantelzorgers ondersteuning bieden

■ Dagelijks
■ Wekelijks
■ Maandelijks
■ Incidenteel

bron: Bevolkingsenquête 2012

De mantelzorger is een vrouw of een gepensioneerde man

In Haarlemmermeer is de arbeidsparticipatie van beide seksen hoog; desondanks komen zorg en huishoudelijke taken nog steeds veelal op de schouders van vrouwen terecht (zie figuur E). Zij zijn dan ook het meest actief als mantelzorgers en deze trend buigt ondanks de emancipatie niet af, maar neemt de afgelopen jaren iets toe. Was in 2007 nog 58% van de mantelzorgers vrouw, in 2012 is dit 66%. Boven de 65 jaar voeren zorg verlenende mannen juist de boventoon. Mannelijke mantelzorgers zijn vaak gepensioneerden. Is van alle vrouwelijke mantelzorgers 12% ouder dan 65 jaar, bij de mannen is dit 30%.

Vrouwen verlenen vaker mantelzorg, zij hebben grotere sociale netwerken en verzorgen niet alleen gezins- en familieleden, maar ook vrienden, kennissen en soms bevriende buurtgenoten. Zij verlenen intensievere zorg dan de mannelijke verzorgers en voelen zich daardoor zwaarder belast. Mannen zijn niet minder bereid om zich als mantelzorger in te zetten. In hun kleinere sociale netwerken komt minder vaak een hulpvraag op (SCP, 2009).

Vrouwen bieden niet alleen vaker mantelzorg; zij ontvangen het ook vaker zélf (60%). Zij worden namelijk ouder dan hun mannelijke leeftijdgenoten en brengen meer jaren in slechte(re) gezondheid door (RIVM, 2014).

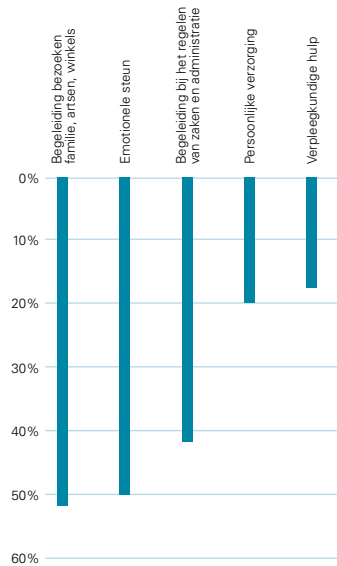
Taken van mantelzorgers

Mantelzorg is een *dagelijkse* bezigheid. Bijna de helft (45%) van de mantelzorgers biedt elke dag ondersteuning (zie figuur F). Voor nog eens 40% is de zorg een wekelijks terugkerend verschijnsel. In bijna driekwart van de gevallen gaat het om hulp aan een familielid; vaak de partner of de (schoon)ouders.

De taken die mantelzorgers op zich nemen variëren sterk. Professionals en vrijwilligers in de zorg hebben een duidelijk takenpakket dat wettelijk afgebakend wordt. Daarin staat welke handelingen zij wel en niet mogen uitvoeren (SCP, 2014). Voor mantelzorgers gelden deze regels niet of veel minder. Zij mogen eenvoudige medische handelingen, zoals het toedienen van injecties, zelf uitvoeren, mits zij voldoende bekwaam zijn. De meest voorkomende taken van mantelzorgers zijn: het bieden van emotionele steun en begeleiding naar doktersafspraken. Hulp in het huishouden en ondersteuning bij de administratie volgen daarna. De meest intensieve vormen van zorg – persoonlijke verzorging en verpleegkundige hulp – wordt door ongeveer 20% van de Haarlemmermeerse mantelzorgers geboden (zie figuur G).

Figuur G: Type ondersteuning door Haarlemmermeerse mantelzorgers

bron: Bevolkingsenquête 2012

Belasting en valkuilen van mantelzorgers

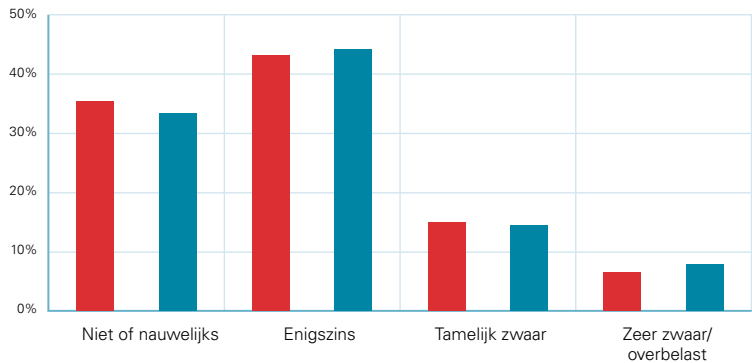
Mantelzorg kan veel voldoening geven, je helpt immers een dierbaar persoon. Maar de zorg kan juist door die affectieve relatie ook heel zwaar worden. Waar legt men de grens bij het helpen en verzorgen van kind, geliefde of ouder? Het verbaast niet dat mantelzorgers helemaal op kunnen gaan in de te verlenen zorg, met overbelasting en aantasting van de eigen psychische of fysieke gezondheid als gevolg. Verzorgers van huisgenoten lopen, door hun grote betrokkenheid en nabijheid, het meeste risico op overbelasting (SCP, 2013). Onder Haarlemmermeerse mantelzorgers ervaart ongeveer een kwart de zorg als belastend. Ongeveer 10%, circa 1.000 inwoners, ervaart de zorg als (zeer) zwaar en voelt zich al overbelast (zie figuur H).

Niet alleen de zorg zelf is zwaar te dragen, ook de emotionele onzekerheid en angst over mogelijke slechte vooruitzichten van de ziekte of tegenslag kunnen het de mantelzorger extra moeilijk maken. Deze fysieke en emotionele druk lopen op naarmate de zorg intensiever en langduriger wordt. De mantelzorger kan dan zelf te kampen krijgen met gezondheidsproblemen. De druk op de mantelzorger en diens ondersteunende netwerk loopt hierdoor verder op. Maar liefst vier op de tien mantelzorgers worstelt met de eigen gezondheid (Kijk op de Wijk 4, 2014). Het stijgende aantal ouderen zal deze problematiek verder doen toenemen.

Figuur H: Ervaren belasting door mantelzorg

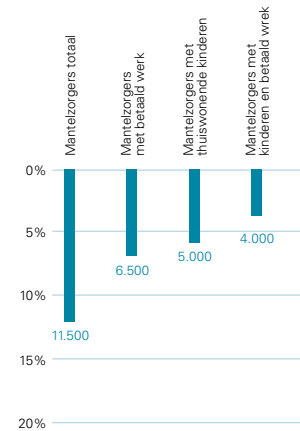
■ 2009
■ 2012

bron: Bevolkingsenquêtes, 2009 & 2012

Figuur I: Aandeel inwoners dat mantelzorg combineert met zorg voor kinderen en/of betaald werk

bron: Bevolkingsenquête 2012

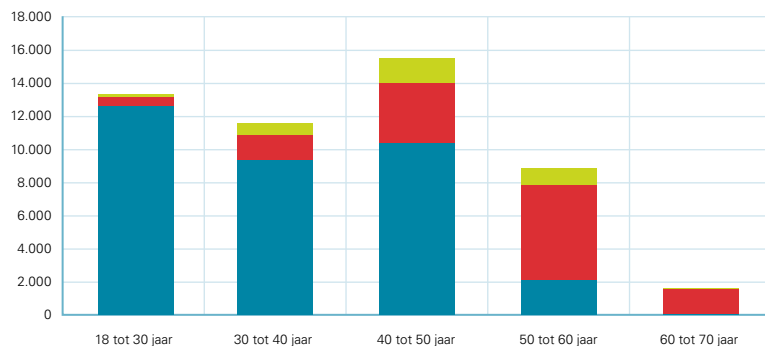

Combinatie van mantelzorg met andere taken

Het merendeel van de Haarlemmermeerse mantelzorgers combineert zorgtaken met een betaalde baan (60%). Één op de tien werkenden verleent hier mantelzorg. Landelijk is dat één op de zes. Circa 6.500 inwoners combineren mantelzorg met werk (zie figuur I). Zorgtaken en werktijden kunnen overlappen en voldoen aan de noden van een naaste vergt soms veel tijd en energie. Hoewel lang niet altijd eenvoudig te combineren houdt een betaalde baan mensen niet van mantelzorg af (*Staat van Haarlemmermeer 2, 2012; SCP, 2015a*). Wel of niet zorgen voor dierbaren is voor de meeste mensen immers geen echte keuze. De omvang van de baan blijkt evenmin de frequentie of intensiteit van de zorg te beïnvloeden. In deeltijd werkende mantelzorgers bieden niet frequenter, noch intensiever of langduriger hulp dan degenen met een voltijdbaan.

Een drukke baan en een veeleisend gezinsleven combineren lijkt een hele opgave. Duur en ernst van de zorgvraag blijken echter meer bepalend voor de ervaren belasting dan de combinatie van taken. Ook de aard van de emotionele band met de verzorgde bepaalt in sterke mate de toestand waarin de mantelzorger verkeert en hoe hij of zij die ervaart. Bij een toenemende arbeidsparticipatie onder 55-plussers, bij uitstek de leeftijdsgroep waar veel mantelzorgtaken terecht komen, zal de belasting van mantelzorg nog verder toenemen. Ruim een derde van alle mantelzorgers (ongeveer 4.000 inwoners) combineert zijn zorgtaak ook nog met de zorg voor één of meer thuiswonende kinderen. In sommige gevallen betreft dat een ziek of gehandicapt kind.

Figuur J: Schatting aantal Haarlemmermeerse volwassenen met thuiswonende kinderen én nog levende ouder(s), uitgesplitst in leeftijdsgroepen

■ Beide ouders in leven

■ Moeder in leven

■ Vader in leven

bron: CBS, NKPS, 2013; bewerking Team Onderzoek Haarlemmermeer

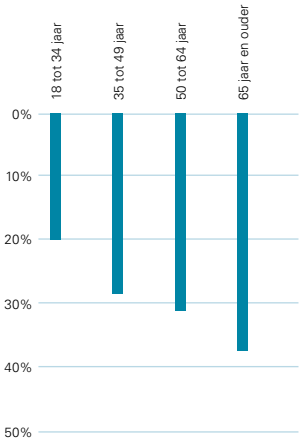
De groep 'dubbeldzorgers' stijgt

Door de toegenomen levensduur hebben steeds meer mensen op middelbare leeftijd nog beide ouders in leven. Zo had in 2003 40% van de 40-50 jarigen in Nederland twee levende ouders, in 2013 was dit nog 54% (Deerenberg & van Gaalen, 2014). Hoewel ouderen steeds langer gezond blijven zullen steeds meer volwassenen te maken krijgen met dubbeldzorg: zorg voor inwonende kinderen én ook voor ouders of schoonouders. De afgelopen decennia is de leeftijd waarop men een gezin sticht hoger geworden. Hierdoor nam ook de kans toe dat de kinderen nog in een jonge, afhankelijke levensfase zitten, wanneer de ouders hulpbehoevend worden (Alders & Esveldt, 2004).

Op basis van landelijk onderzoek kunnen we de omvang schatten van de groep die in de gemeente in potentie te maken heeft met dubbeldzorg. Van de ruim 59.000 volwassenen met thuiswonende kinderen heeft meer dan de helft (58%) nog levende ouders. Voor 86% geldt dat ten minste één ouder nog in leven is (50.000 personen). In de leeftijdsgroep waar manteldzorgers het sterkst vertegenwoordigd zijn, 40-60 jaar, hebben ongeveer 12.000 volwassenen met thuiswonende kinderen beide ouders nog in leven. Van nog eens 12.000 inwoners leeft ten minste één ouder (zie figuur J).

Figuur K: Aandeel vrijwilligers per leeftijdscategorie, 2012

bron: Bevolkingsenquête 2012

Vrijwilligerswerk doe je voor de samenleving

Mensen hebben uiteenlopende motieven om vrijwilligerswerk te doen: na afgeronde studie werkervaring opdoen om bij hoge werkloosheid de kans op een baan te vergroten, zich na pensionering blijvend nuttig willen voelen, of gewoon omdat het voldoening geeft om voor anderen iets te kunnen betekenen. Vrijwilligerswerk is iets wat men doet in de *eigen vrije tijd*.

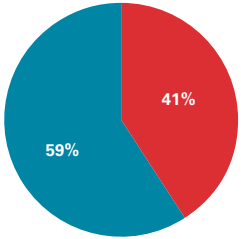
Het is geen gevolg van het lot, maar een bewustgemaakte eigen keuze. Veel minder dan bij mantelzorg wordt hier een plicht gevoeld. Het felle debat dat in sommige gemeenten ontstond, na de invoering van het ‘verplichte vrijwilligerswerk’ in de bijstand, is misschien het beste bewijs van die door vrijwilligers zelf ervaren *keuzevrijheid*.

Het aandeel Haarlemmermeeders dat vrijwilligerswerk doet is de afgelopen twee jaar iets gestegen, maar blijft schommelen tussen de 25% en 30% (zie figuur A).

Figuur L: Man-vrouwverhouding vrijwilligers Haarlemmermeer

■ Mannen
■ Vrouwen

bron: Bevolkingsenquête 2012

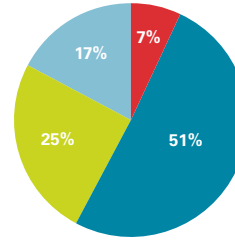
Het profiel van de vrijwilliger

Hoewel tweederde van alle vrijwilligers tussen de 35 en 65 jaar is, is het aandeel vrijwilligers onder de leeftijdsgroep 65-plus het hoogst (37%). Na het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd zetten velen hun werkzame leven voort als vrijwilliger. Dit geldt vooral voor de ‘jongste’ gepensioneerden tussen 65 en 70 jaar (41%) (zie figuur K). Met het klimmen der jaren neemt hun kwetsbaarheid toe. Vanaf het 80ste levensjaar daalt hun deelname aan vrijwilligerswerk tot onder het Haarlemmermeers gemiddelde.

De verdeling tussen Haarlemmermeerse mannen en vrouwen in het vrijwilligerswerk is iets gelijkter dan bij mantelzorg. Zes op de tien vrijwilligers is vrouw (zie figuur L). Ondanks de stijgende arbeidsparticipatie van Haarlemmermeerse vrouwen in de afgelopen jaren, werd de verhouding van mannelijke en vrouwelijke vrijwilligers minder gelijk. Mannen besteden er wel meer vrije tijd aan. Landelijk zijn mannen juist vaker actief als vrijwilliger.

Figuur M: Frequentie waarmee vrijwilligers zich inzetten

■ Dagelijks ■ Maandelijks
■ Wekelijks ■ Incidenteel

bron: Bevolkingsenquête 2012

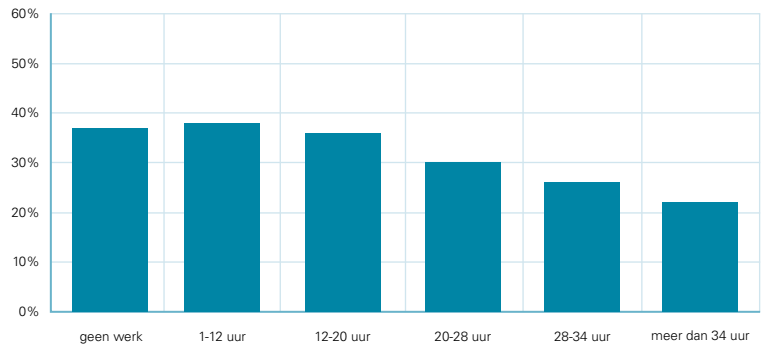
Combinatie van vrijwilligerswerk en andere taken

De frequentie waarmee vrijwilligers zich inzetten voor de samenleving varieert sterk. Er zijn inwoners die een enkele keer per jaar vrijwilligerswerk doen. Bijvoorbeeld ter gelegenheid van NLdoet. Eén op de vijf vrijwilligers is zo'n 'incidentele vrijwilliger'. Vooral jongvolwassenen (18-34 jaar) bieden zich voor incidentele klussen aan. Meer dan de helft van de Haarlemmermeerse vrijwilligers verricht echter structureel vrijwilligerswerk en doet dat minimaal één keer per week (zie figuur M). Vrijwilligerswerk is veelal een wekelijkse bezigheid. Het gezinsleven met haar huishoudelijke- en zorgtaken legt beslag op de (vrije) tijd die men aan vrijwilligerswerk kan besteden. Desondanks zijn Haarlemmermeerse ouders met thuiswonende kinderen nauwelijks minder actief als vrijwilliger dan andere inwoners. Alleen gezinnen met heel kleine kinderen (jonger dan vijf jaar), die nog heel veel zorg vergen, lukt het minder goed om een druk gezinsleven met vrijwillige inzet te combineren. Voor dit type werk blijft nauwelijks tijd of energie meer over.¹⁰ Niet alleen een druk gezinsleven ook betaalde arbeid concurreert met vrijwilligerswerk.¹¹ Werkenden zijn namelijk minder vaak actief als vrijwilliger dan niet-werkenden (25% tegenover 37%). Vrije tijd blijkt een belangrijke randvoorwaarde voor het doen van vrijwilligerswerk. Naarmate men meer uren werkt, verricht men minder vrijwilligerswerk (zie figuur N). Toch combineert maar liefst driekwart van de Haarlemmermeerdere, die deel uitmaken van de beroepsbevolking, een betaalde baan met vrijwilligerswerk. Na het pensioen krijgen meer inwoners tijd om aan vrijwilligerswerk te besteden.

Is het aantal mantelzorgers en vrijwilligers verder op te schroeven?

Vooral bij ouderen lijkt het plafond aan vrijwilligers bereikt. Bij hen is de minste animo om (nog meer) vrijwilligerswerk te doen. Het totaal aan te boren potentieel (extra) vrijwilligers onder Haarlemmermeerse inwoners bedraagt naar schatting circa 10%. De vraag of het animo van mantelzorgers te vergroten is, blijkt gezien de verschillen met vrijwilligerswerk geen zinvolle vraag. Mantelzorg is immers iets wat je overkomt, niet iets waar je zelf voor kiest. Bij mantelzorgers luidt de beleidsrelevante vraag dan ook niet: hoe stimuleer je zoveel mogelijk mensen om mantelzorger te worden, maar is juist de vraag naar belastbaarheid en overbelasting cruciaal. Deze belasting blijkt afhankelijk van de leeftijd en gezondheid van de mantelzorger, van de af te leggen afstand van thuis tot zorg, en van de aard van de emotionele band met de zorgbehoevende.

Figuur N: Aandeel vrijwilligers (tot 65 jaar), uitgesplitst naar arbeidsduur

bron: Bevolkingsenquête 2012

¹⁰ Zie *Staat van Haarlemmermeer 3*, 2015, Hoofdstuk 3: 'Het Spitsuur in het leven'.

¹¹ Zie ook *Staat van Haarlemmermeer 2* (2012), Hoofdstuk 6, Participatie.

Conclusies en signalen

- Mantelzorg en vrijwilligerswerk zijn twee scherp te onderscheiden activiteiten. De affectieve band is bij mantelzorg zo essentieel dat in verreweg de meeste situaties deze zorg nauwelijks of niet adequaat kan worden ingevuld door een vrijwilliger; hoe sociaal betrokken deze ook is. Mantelzorg is iets van de eigen kring en vindt dan ook meestal *thuis* plaats.
- Omgekeerd maakt de hechte band tussen zorggever en -ontvanger geen wezenlijk onderdeel uit van het vrijwilligerswerk. Dit werk is in verreweg de meeste situaties een vorm van vrijetijdsgedrag om een bijdrage te leveren aan de eigen directe omgeving of aan de lokale samenleving. Het is een vorm van maatschappelijke participatie en engagement. Dit is de reden waarom het meestal plaatsvindt in het *publieke domein*: op voetbalveld of school van de kinderen, verpleeghuis of kinderboerderij.
- Voor vrijwilligers is het opdoen van sociale contacten één van de genoemde motieven; een mantelzorger zal je dit niet horen zeggen. Bij deze laatste vorm van ondersteuning speelt de zorgbehoevende te allen tijde de hoofdrol. De mantelzorger heeft meestal maar één echte aanleiding: nabijheid en affectie jegens de hulpbehoevende.
- De taken van de mantelzorger komen voort uit een affectieve band en zijn daardoor niet eenvoudig over te dragen aan anderen of aan vreemden. Soms zijn zij zo zwaar dat de inzet van een beroepskracht onvermijdelijk wordt. In het vrijwilligerswerk gaat het daarentegen om kleinere, goed af te bakenen taken, die eenvoudig door verschillende vrijwilligers gedaan kunnen worden en van elkaar overgenomen. De duur van de mantelzorgbijdrage is meestal onvoorspelbaar en hangt af van de ernst van de situatie van de verzorgde. Zij kan langdurig zijn met soms ook een abrupt einde. De bijdrage van vrijwilligers hoeft niet langer te duren dan de te klaren klus of de gevraagde assistentie en kan bijna altijd door anderen worden overgenomen.

- Mantelzorgers zijn meestal niet door vrijwilligers te vervangen. Zelfs als vrijwilligers een aantal taken van hen over kunnen nemen, is de band en daaruit voortvloeiende emotionele steun niet op te vangen door iemand zonder affectieve band met de hulpbehoevende.
- Door vergrijzing wordt de zorgbehoevende ouder, maar ook de mantelzorger vergrijst. De laatste levensfase komt steeds meer in het licht van 'zorgen' te staan: wie niet zelf verzorgd wordt, moet zorgen! De urgentie om tijdig ondersteuning en verlichting te bieden zal daarmee ook steeds groter worden.
- Wanneer ouderen langer doorwerken zal de combinatie mantelzorg en werk steeds meer voor gaan komen en langer voortduren. De gezondheidsproblemen van mantelzorgers zullen door druk en overbelasting ook toenemen.
- In tegenstelling tot mantelzorg, ondervindt vrijwilligerswerk concurrentie van betaald werk. Dit toont het plichtmatige karakter van mantelzorg en de vrije keuze van vrijwilligerswerk nogmaals aan.

- Belangrijkste trends mantelzorg: aandeel mantelzorgers stabiel, vooralsnog geen signalen dat overbelasting toeneemt, de aanstaande vergrijzing zal dit risico wel doen toenemen.
- Op dit moment is in Haarlemmermeer, al enige jaren achtereen, één op de tien werkenden een mantelzorger. Landelijk is al een toename te zien van het aantal werkende mantelzorgers (SCP, 2015a) en vermoedelijk zal deze groep ook in Haarlemmermeer gaan groeien. Degenen die langer moeten werken – ouderen en vrouwen in deeltijdbanen – zijn juist ook de mensen die de meeste mantelzorg bieden. Vandaar dat mantelzorg en betaald werk in de toekomst veel vaker samen zullen voorkomen; met toenemend risico op overbelasting.

HOOFDSTUK 7

POLITIEKE PARTICIPATIE

DE POLITIEKE VERSNELLING

Kiesgedrag, het onderwerp van dit hoofdstuk bestaat amper een eeuw. Pas in 1917 kregen alle Nederlandse mannen actief kiesrecht; vrouwen moesten twee jaar langer wachten. De verkiezingsuitslagen van het verzuilde Nederland behoorden tot de meest stabiele van Europa. Nederlandse kiezers waren toen nog 'zuil- en partijvast'. Hoe anders ziet het politieke landschap eruit in de 21ste-eeuw. Verkiezingsresultaten worden steeds minder voorspelbaar en inmiddels behoort Nederland samen met Italië tot de Europese landen met de meest fluctuerende uitslagen (Andeweg & Thomassen, 2011).

De ontwikkelingen van het kiesgedrag in Nederland kunnen dus slechts over een krappe 100 jaar worden geanalyseerd. De data voor de oorlogsjaren 1940-1945 ontbreken. In deze analyse van het kiezersgedrag in Haarlemmermeer worden daarom alleen gegevens van ná 1945 gebruikt.

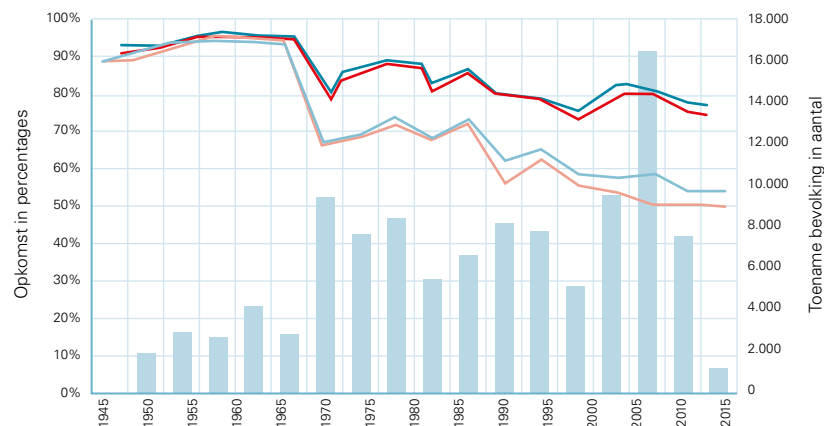
In dit hoofdstuk onderzoeken wij in hoeverre deze trends het Haarlemmermeerse verkiezingslandschap inkleuren. Wij laten eerst de veranderingen in opkomstcijfers zien tussen 1945 en 2014. Vervolgens passeert het partijaanbod de revue en als laatste analyseren we het stemgedrag bij opeenvolgende verkiezingen.

In de conclusies gaan wij in op de effecten van deze trends voor de politieke betrokkenheid van Haarlemmermeerse burgers.

Figuur A: Ontwikkeling bevolkingsgroei en opkomstpercentages van Tweede Kamer- en gemeenteraadsverkiezingen

■ Toename bevolking
■ TK Haarlemmermeer ■ GR Haarlemmermeer
■ TK Nederland ■ GR Nederland

bron: BRP, sociografisch bureau de Meerlanden en de Kiesraad (verkiezingsuitslagen.nl), bewerking Team Onderzoek Haarlemmermeer

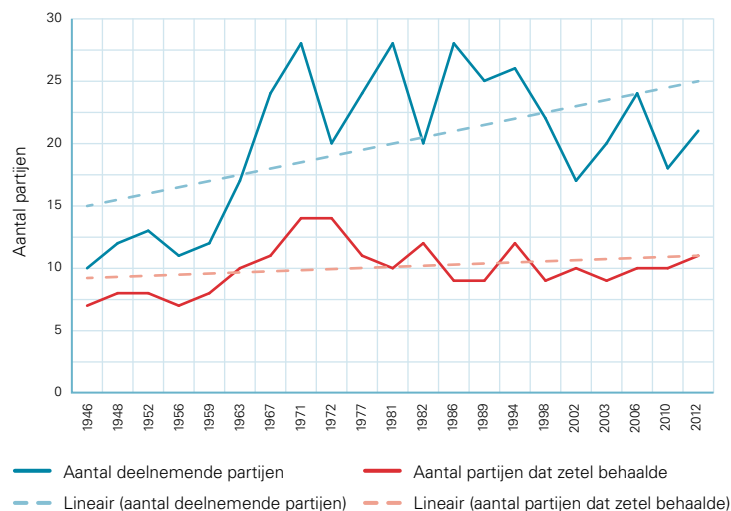
Moeten of mogen stemmen: het effect van de opheffing van de opkomstplicht

In de naoorlogse opkomstdata valt vooral het jaar 1970 op (zie figuur A). De opkomstplicht werd toen afgeschaft. Van 1945 tot 1970 was de opkomst bij zowel gemeenteraadsverkiezingen als Tweede Kamerverkiezingen bijna 100%. Na 1970 daalde de opkomst bij Tweede Kamerverkiezingen direct naar 80% en bij de gemeenteraadsverkiezingen zelfs tot onder de 70%. Zowel in Haarlemmermeer als landelijk, bleef de opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen na afschaffing van de opkomstplicht rond 80% fluctueren.

De afgelopen 40 jaar daalde de opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen gestaag (zie figuur A). Kiezers die na invoering van het stemrecht *moesten* stemmen, *mochten* na 1970 stemmen. Aan hun verkiezingsopkomst is sindsdien ook hun kiezersvoorkeur af te lezen. De structureel lagere opkomst bij lokale verkiezingen verklaart een kiezersvoorkeur voor Tweede Kamer- boven gemeenteraadsverkiezingen. In Haarlemmermeer is die voorkeur zelfs sterker dan landelijk. Het opkomstpercentage ligt bij landelijke verkiezingen hier iets hoger, maar bij gemeentelijke verkiezingen ligt de opkomst bijna 4% lager dan in de rest van het land. De gelijktijdige influx van veel nieuwe inwoners, die door een korte woonduur, nog niet lokaal betrokken zijn, biedt hiervoor een mogelijke verklaring. Deze verklaring sneed vooral hout bij de opkomst voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2006. Sinds de verkiezingen

van 2002 – het begin van de VINEX-periode – was de gemeente immers in vier jaar met 16.612 inwoners gegroeid van 118.564 tot 135.176 inwoners. Het drukkende effect van een snelle bevolkingsgroei op de verkiezingsopkomst is in recent lokaal onderzoek aangetoond en werd in een onderzoek uit 1976 al voorspeld: ‘... *anderzijds heeft de ‘import’ ook consequenties voor de samenleving en het bestuur. Zoals bijv. een structurele wijziging van de bevolking en integratieproblemen.*’ (gemeente Haarlemmermeer, 1976 en 2009 & 2013).

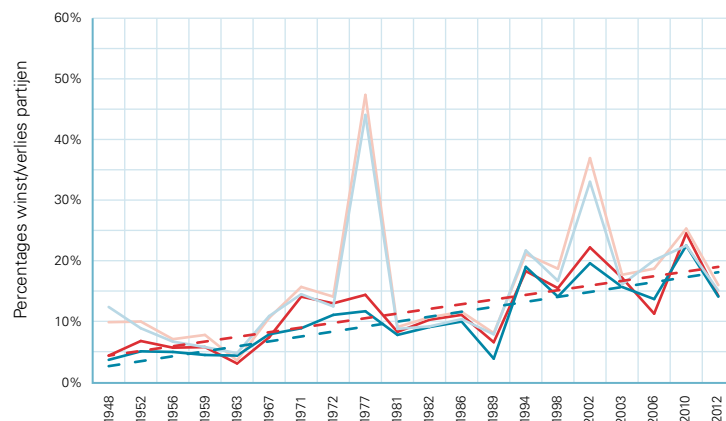
Figuur B: Ontwikkeling in het aantal partijen bij Tweede Kamerverkiezingen

Figuur C: Ontwikkeling in kiezersvolatiliteit bij Tweede Kamerverkiezingen

- Pedersens-index Nederland
- Pedersens-index Haarlemmermeer
- Type B-volatiliteit Nederland
- Type B-volatiliteit Haarlemmermeer
- Type B-volatiliteit Nederland (lineair)
- Type B-volatiliteit Haarlemmermeer (lineair)

bron: de Kiesraad (verkiezingsuitslagen.nl), bewerking Team Onderzoek Haarlemmermeer

Meer partijen, meer keuze, veranderingen in stemgedrag

Vanaf de jaren '60 van de vorige eeuw nam het aantal partijen in Nederland toe (zie figuur B). Kiezers maakten gretig gebruik van deze geboden partijuitbreiding. Het aantal partijen dat bij Tweede Kamerverkiezingen daadwerkelijk stemmen kreeg, nam sindsdien dan ook toe. Haarlemmermeese kiezers wisselen bij opeenvolgende verkiezingen iets meer van partij dan andere Nederlanders; zij zijn *volatieler* in hun stemgedrag.

Figuur C toont met behulp van de Pedersens-index (1979) hoeveel kiezers van verkiezing tot verkiezing van partij veranderen in Haarlemmermeer en in Nederland. Deze index loopt van 0 tot 100 en is een politicologische standaardmaat voor *kiezersvolatiliteit*. Het geeft het percentage kiezers weer dat van de ene op de andere verkiezing van partij wisselde. Een 0 betekent dat geen enkele stem/zetel van partij wisselde en 100 betekent dat alle stemmen/zetels naar een andere partij zijn gegaan.

De heftige pieken die figuur C toont in 1977 en in 2002 zijn het gevolg van de eerste deelname van de partijenfusie CDA (1977) en van de eerste deelname van de Lijst Pim Fortuyn (2002).¹² De opkomst van nieuwe partijen, of een fusie van reeds bestaande, leveren volgens deze index grote verschuivingen op in stemgedrag. Maar is een stem op een gefuseerde partij wel te interpreteren als een verandering in stemgedrag? De 'nieuwe'

partij waar kiezers voor het eerst op stemmen is immers ontstaan uit een 'oude' partij, waarop zij bij vorige verkiezingen ook al stemden.

Om inadequate interpretaties van veranderingen in stemgedrag te voorkomen, hebben Powell & Tucker (2014) een variatie op de Pedersens-index ontwikkeld. Om de kiezersvolatiliteit te meten tellen zij alleen partijen mee die aan meerdere verkiezingen deelnamen. Zo is goed te volgen of reeds bestaande partijen tussen twee opeenvolgende verkiezingen stemmen winnen of verliezen. Splittingsen of fusies, en nieuw opkomende of juist verdwijnende partijen, tellen in deze index *niet* mee.¹³ De index corrigeert op deze manier het effect van een toename in het partijaanbod op de kiezersvolatiliteit.

Deze zogenaamde Type B-volatiliteit laat beter dan de Pedersens-index zien of de keuze voor een andere partij daadwerkelijk een verandering van politieke voorkeur betekent. In Figuur C zien we de pieken, veroorzaakt door de fusie van het CDA en de opkomst van de Lijst Pim Fortuyn, verdwijnen. Deze meting van de Type B-volatiliteit leent zich vooral voor een benadering van de meningsverandering van het electoraat over een langere periode. Dat de pieken in de figuur verdwijnen wil dus niet zeggen dat er in 2002 geen verandering in het kiesgedrag optrad. Integendeel: de nieuwe partij deed de landelijke opkomst stijgen met 5,6%, in Haarlemmermeer met 6,6%.

¹² Voor nieuwe partijen telt in de index het gehele percentage behaalde stemmen mee als een percentage dat van eigenaar is gewisseld.

¹³ Alleen als daardoor andere bestaande partijen stemmen winnen of verliezen wordt deze winst of verlies meegeteld.

Stijgende kiezersvolatiliteit?

Stemrecht, opkomstplicht en het aantal partijen op de kieslijst zijn factoren met een sterke invloed op het kiesgedrag. De Type B-volatiliteit in de Tweede Kamerverkiezingen laat echter zien dat het gedrag ook aan kiezerskant gestaag verandert. De volatiliteitstrend verloopt weliswaar geleidelijk, maar is al een halve eeuw aan de gang. Ongeacht het partijaanbod nam het wisselen van partij in opeenvolgende verkiezingen in de 20ste-eeuw structureel toe. Het Nederlandse electoraat wisselde steeds vaker van partij en het Haarlemmermeerse electoraat doet dat nog net iets vaker.

Ook bij lokale verkiezingen is de kiezersvolatiliteit toegenomen (zie figuur D). Konden Haarlemmermeeders na de Tweede Wereldoorlog nog op zeven partijen stemmen, in 2014 werden de stemmen bij gemeentelijke verkiezingen verdeeld over 11 partijen. Het aantal partijen fluctueert sterk met de jaren. In 1970 kregen 12 partijen stemmen; de fusies GroenLinks en CDA hadden nog niet plaatsgevonden en D'66 kwam voor het eerst op in Haarlemmermeer. De Pedersens-index schommelt sterk rond de fusiejaren waarin oude partijen in nieuwe opgaan. De Type B-volatiliteit fluctueert veel minder en toont een structureel stijgende lijn. In 2002 wisselde bijna 17% van de kiezers van partij; in 1949 was dat slechts 3% van de stemmen. Haarlemmermeeders werden bij gemeenteraadsverkiezingen steeds volatieler, al bleven de volatiliteitspercentages lager dan bij de Tweede Kamerverkiezingen.

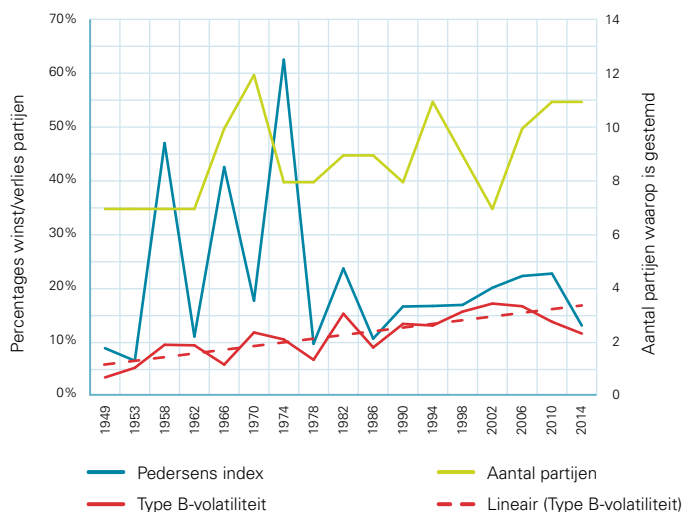
Sinds 2002 neemt de volatiliteit tussen bestaande partijen weer af en dat wordt vanaf 2010 ook zichtbaar in de Pedersens-index. Het lokale verkiezingslandschap lijkt de laatste 10 jaar weer stabiel te worden. Partijen weten hun aandeel kiezers van

verkiezing op verkiezing beter te behouden, zij breiden het aandeel echter niet uit.

Een vergelijking in volatiliteit met andere Nederlandse gemeenten is helaas niet mogelijk; de politieke partijen die mee doen aan gemeenteraadsverkiezingen verschillen immers per gemeente.

Toch is deze stabilisering van de lokale trend op zichzelf interessant. De gelijktijdige bevolkingsgroei door intrek van inwoners van buiten de Ringvaart, veranderde de bevolkings-samenstelling in de gemeente. Dit had gevolgen voor de opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen, maar **niet** voor de verschuivingen tussen partijen en evenmin dus voor de verkiezingsuitslagen.

Figuur D: Ontwikkeling in aantal partijen en kiezersvolatiliteit bij gemeenteraadsverkiezingen in Haarlemmermeer

bron: de Kiesraad (verkiezingsuitslagen.nl),
bewerking Team Onderzoek Haarlemmermeer

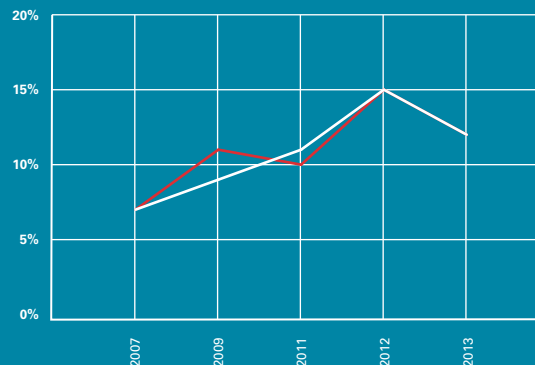
Conclusies

- Het landelijke verkiezingslandschap en ook dat van Haarlemmermeer is minder stabiel geworden. Sinds de afschaffing van de opkomstplicht in 1970 daalde de lokale opkomst bij Tweede Kamerverkiezingen naar 80% en bij gemeenteraadsverkiezingen naar 50%. Het electoraat kiest bij opeenvolgende verkiezingen steeds vaker voor een andere partij. Inmiddels is deze trend bij de Haarlemmermeerse gemeenteraadsverkiezingen afgezwakt.
- Een grotere kiezersvolatiliteit hoeft niet te betekenen dat kiezers van politieke overtuiging zijn veranderd. Landelijk onderzoek toont aan dat linkse stemmers vooral wisselen tussen linkse partijen en rechtse kiezers tussen rechtse. Kiezers veranderen minder frequent van politieke mening, wel laten zij met hun stem zien, dat de ene partij hun politieke mening soms beter behartigt dan de andere (Andeweg & Thomassen, 2011). Politieke overtuigingen mogen minder veranderlijk zijn dan vaak gedacht; langdurige banden met één en dezelfde politieke partij komen wel steeds minder voor. Per verkiezing wisselt inmiddels 10 tot 20 procent van de kiezers van partij.
- Sinds de eeuwwisseling zien we de keizersvolatiliteit bij gemeenteraadsverkiezingen in Haarlemmermeer afnemen. Steeds minder kiezers wisselen tussen verkiezingen van partij. Bovendien voelt een steeds groter aandeel inwoners zich betrokken bij een politieke partij of een andere politieke groepering, zoals een actie- en belangengroep¹⁴ (zie figuur E). De daling van de opkomst bij gemeenteraadsverkiezing toont een dalende belangstelling bij Haarlemmermeerse burgers voor gemeentepolitiek. Het aandeel dat wel stemt, voelt zich echter wel steeds meer verbonden met een politieke partij.
- Een vergelijking tussen onderzoek uit 1974 en 2009 bevestigt de structurele daling van interesse in de lokale politiek. In de jaren '70 had 40% van de bevolking weinig of geen interesse in problemen betreffende gemeentepolitiek. Het aandeel dat 35 jaar later geen interesse heeft, groeide tot bijna 60%. De opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen daalde in diezelfde periode met een vergelijkbare 20%.

Figuur E: Ontwikkeling van betrokkenheid bij politieke groeperingen

— Actie- en belangengroep(en)
— Politieke partij(en)

bron: Bevolkingsenquêtes, 2007-2013

14 Bron: periodiek uitgezette lokale bevolkingsenquêtes.

HOOFDSTUK 8

BIJLAGEN

ONDERZOEKSVERANTWOORDING

BEGRIPPENLIJST

LITERATUURLIJST

COLOFON

BIJLAGE A.

ONDERZOEKSVERANTWOORDING

Hoofdstuk 4: Economie

Het aantal zelfstandige professional is lastig vast te stellen met bestaande statistieken. Wij zetten in dit hoofdstuk, afhankelijk van subgroep en doel, verschillende statistieken in.

a. Zegt zelf zp'er te zijn

Voor de (inter)nationale vergelijking van het aandeel zp'ers in de werkzame beroepsbevolking werken we met gegevens uit de landelijke enquête beroepsbevolking (EBB) van het CBS. Deze gegevens zijn gebaseerd op een enquête onder 194 duizend huishoudens in Nederland (2014). Het aantal respondenten in Haarlemmermeer voor 2014 was 2573. Omdat de EBB een steekproefonderzoek is, hebben de uitkomsten een onnauwkeurigheidsmarge. Met name voor kleine groepen, zoals bijvoorbeeld voor Haarlemmermeer zijn de marges op de cijfers relatief groot. Het is van belang om hiermee rekening te houden bij de interpretatie van de cijfers. Voor het bepalen van een trend hebben wij daarom een trendlijn toegevoegd (bron: CBS 2015, EBB lokaal maatwerk Haarlemmermeer).

b. Zp'er doet winstaangifte

Om te kijken welk deel van de zp'ers daadwerkelijk winst uit hun onderneming haalt, telden we het aantal zelfstandigen zonder personeel dat winstaangifte doet. Binnen de CBS-analyse zijn de zelfstandigen die nul of één werkzame personen hebben, bestempeld als zp'er. Het CBS weet van 5-10% van de zelfstandigen niet of zij wel personeel hebben. Het werkelijke aantal zp'ers dat winstaangifte doet kan daardoor enigszins afwijken. Binnen de CBS-bestanden gaat het om zelfstandigen die aangifte inkomstenbelasting (IB) hebben gedaan (bron: Regioplan 2013, Starters en zzp'ers in Haarlemmermeer).

c. Zp'er staat ingeschreven in Bedrijfs- en Instellingenregister (BIR)

Voor het bepalen van de vestigingsplaats van zp'ers, hebben we de inschrijvingen in het Haarlemmermeerse Bedrijfs- en Instellingenregister (BIR) gebruikt. Dit vestigingsadres betekent overigens niet altijd dat ze op deze plek ook daadwerkelijk werkzaam zijn. Een deel van hen werkt immers bij de klant. De BIR-gegevens zijn gebaseerd op waarnemingen van alle vestigingen, elke locatie waar of van waaruit gewerkt wordt. Het werkgelegenheidsitem is weliswaar geen integrale telling maar voor alle bedrijven is een werkgelegenheidsgegeven beschikbaar: een waarneming uit een enquête of een (verantwoorde) schatting. Het gaat hierbij dus om vestigingen en niet om ondernemingen. Ook zelfstandigen worden geteld. Hierdoor kan een beeld gepresenteerd worden van de werkgelegenheid op elk geografisch en sectoraal niveau (bron: www.lisa.nl).

Hoofdstuk 6: Maatschappelijke participatie

De vraag hoeveel *mantelzorgers* in Haarlemmermeer wonen, lijkt op het eerste gezicht een eenvoudige vraag. Toch is daar lastig een precies antwoord op te geven; de omvang van de groep hangt immers sterk af van de gekozen definitie. Het CBS noemt iemand een mantelzorgers als hij of zij acht uur per week een naaste verzorgt en dat langer dan drie maanden achtereen doet. Verlagen we het aantal uren ondersteuning dan groeit de groep mantelzorgers. Een andere kanttekening bij de term is dat het een beleidsterm is. Dat wil zeggen, veel mensen die wel voor partner of ziek kind zorgen, zien zichzelf niet als mantelzorger (SCP, 2014). En weten

daardoor vaak ook niet dat zij voor mantelzorgondersteuning in aanmerking kunnen komen.

Wij hebben in onze vragenlijst de term ‘mantezorger’ vermeden om een onderschatting van het werkelijke aantal mensen dat mantelzorg verleent te voorkomen. Wij hebben direct gevraagd of men iemand verzorgt met een ziekte of een beperking. Evenmin hebben we eisen opgelegd over duur en intensiteit van de geleverde zorg. Zo konden we een zo betrouwbaar mogelijke schatting maken van de omvang van Haarlemmermeeders die mantelzorgtaken verrichten.

Bij vrijwilligers is er juist gevaar op een overschatting van het aantal. De criteria in uren en intensiteit zijn in deze definitie minder streng. De uiteenlopende aantallen vrijwilligers die genoemd worden in landelijke onderzoeken hebben, naast verschillen in onderzoeksmethoden, te maken met verschillende definities van een vrijwilliger.

Hoofdstuk 7: Politieke participatie

Voor de berekening van het aantal partijen en de kiezers-volatiliteit bij gemeenteraadsverkiezingen in Haarlemmermeer is gebruik gemaakt van uitslagen uit de statistische jaar-overzichten van het sociografisch bureau de Meerlanden (tot 1994) en digitale bestanden van de gemeente Haarlemmermeer (sinds 1994). Voor de Tweede Kamerverkiezingen zijn het aantal partijen en behaalde zetels verzameld van de website parlement.com van het Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit Leiden. De uitslagen van de Tweede Kamerverkiezingen (zowel voor Nederland als voor Haarlemmermeer) zijn verzameld uit de databank verkiezingsuitslagen van de Kiesraad (verkiezingsuitslagen.nl).

Het aantal verschillende partijen dat sinds 1945 heeft meegedaan aan de Tweede Kamerverkiezingen is groot. Omwille van de efficiëntie is daarom gekozen om partijen alleen **onafhankelijk** mee te nemen in de analyse, als deze partijen in de beschouwde periode ooit de kiesdrempel hebben behaald (in percentage kiezers, meer dan 0,66%). Partijen die de kiesdrempel nooit hebben behaald zijn bij elkaar opgeteld en ondergebracht in de categorie: *overige partijen*. Deze categorie is bij elke verkiezing meegeteld als nieuw en telt wel mee in de Pedersens index, maar niet in de Type B-volatiliteit. De Type B-volatiliteit is daarmee waarschijnlijk iets onderschat: misschien dat een aantal partijen die nooit de kiesdrempel haalden wel aan meerdere verkiezingen achter elkaar deelnamen. Een mogelijke onderschatting van de Type B-volatiliteit maakt onze conclusies sterker: de Type B-volatiliteit kan in werkelijkheid immers alleen maar hoger zijn. De onderschatting van de Type B-volatiliteit is voor Haarlemmermeer hooguit 1,4% en voor Nederland maximaal 1,9% te laag (deze maximale overschrijdingen komen beide uit 1972 en zijn hoger dan 0,66% omdat er meerdere partijen in de categorie *overige partijen* zitten). De Pedersens index is met maximaal dezelfde percentages overschat: partijen die de kiesdrempel nooit hebben gehaald – maar wel meerdere verkiezingen achterelkaar hebben meegedaan – zijn onterecht in hun geheel bij de Pedersens index opgeteld.

BIJLAGE B.

BEGRIPPENLIJST

Actieradius De afstand die mensen afleggen voor hun dagelijkse en wekelijkse activiteiten.

Algemene ouderdomswet (AOW) De AOW is een algemene, de gehele bevolking omvattende, verplichte verzekering die personen met de AOW-gerechtigde leeftijd een inkomen garandeert.

Arbeidsmobiliteit Verandering van baan of van positie op de arbeidsmarkt.

Buurtcohesie De mate waarin buurtbewoners elkaar herkennen, met elkaar omgaan, zich thuis voelen in hun buurt en er onderdeel van willen uitmaken.

Bruto arbeidsparticipatie Het aandeel van de potentiële beroepsbevolking (bevolking 15–64 jaar) dat een betaalde baan heeft (of ambieert) van ten minste twaalf uur per week.

Doorstromers een doorstromer is een huishouden dat verhuist van de ene woning naar een andere (beide gelegen in Haarlemmermeer).

Kiezersvolatiliteit Het aandeel van kiezers dat tussen twee verkiezingen wisselt van partij.

- **Pedersens-index** Een index van 0 tot 100 waarbij 0 betekent dat geen enkele stem/zetel van eigenaar is gewisseld en 100 betekent dat alle stemmen/zetels van eigenaar zijn gewisseld.
- **Type B-volatiliteit** Een index voor kiezersvolatiliteit die alleen die partijen meetelt die in een verkiezing en de voorgaande verkiezing mee hebben gedaan. Met deze maat is te zien of bestaande partijen bij twee opeenvolgende verkiezingen hebben gewonnen of verloren.

Mantelzorg De zorg die mensen vrijwillig, onbetaald en informeel – dat wil zeggen niet in het kader van beroepsuitoefening of organisatie – aan elkaar geven.

Migratie Het gemeentegrens-overstijgende verhuisgedrag van personen en huishoudens.

Netto-arbeidsparticipatie Het aandeel van de werkzame beroepsbevolking in de potentiële beroepsbevolking.

Potentiële beroepsbevolking Het deel van de bevolking dat gelet op zijn leeftijd in aanmerking komt voor deelname aan het arbeidsproces (15 tot 65 jaar).

Starters Één of meer inwoners van Haarlemmermeer die een lege woning betreft of betrekken. Door deze perso(n)en wordt geen woning vrijgemaakt. De meeste starters zijn jongeren die voor het eerst zelfstandig gaan wonen.

Vergrijzing Het proces waarbij naar verhouding steeds meer 65-plussers deel uitmaken van de totale bevolking.

Verhuisgeneigd Huishoudens die aangeven dat ze beslist binnen twee jaar willen verhuizen naar een andere woning.

Vrijwilligerswerk Werk dat in enig georganiseerd verband onverplicht en onbetaald wordt verricht ten behoeve van anderen of de samenleving.

VUT-regeling Wettelijke regeling ingesteld om het vervroegd uittreden (vut) van oudere werknemers te stimuleren.

Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO) Wet die als doel heeft om personen in loondienst te verzekeren van een loonvervangende uitkering bij langdurige arbeidsongeschiktheid (langer dan een jaar).

Werkenden Alle personen die betaalde arbeid verrichten, ook al is het slechts voor één of enkele uren per week.

Werkloosheidspercentage De werkloze beroepsbevolking als percentage van de beroepsbevolking.

Werkzame beroepsbevolking Personen die in Nederland wonen en betaald werk hebben van twaalf uur of meer per week.

Zelfstandige professional (zp'er) Ondernemers die geen personeel in dienst hebben. Het kan ook slaan op een freelancer. De zp'er is zelfstandig in die zin dat hij/zij geen arbeidsovereenkomst heeft, maar wel diensten en/of goederen levert aan klanten of opdrachtgevers. Er is geen sprake van een gezagsverhouding, waardoor hij/zij geen werknemer is en niet onder de wettelijke bepalingen voor werknemer valt.

BIJLAGE C.

LITERATUURLIJST

Hoofdstuk 2 Demografie

CBS (2013) *Regionale verschillen in sterfte verklaard*, artikel van 12 februari, Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen

CBS (2014) *Bevolkingsprognose 2014–2060: groei door migratie*, Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen

Hoofdstuk 3 Wonen

Gemeente Haarlemmermeer (2008).
De Staat van Haarlemmermeer 1

Gemeente Haarlemmermeer (2012).
De Staat van Haarlemmermeer 2

Hoofdstuk 4 Economie

Arbeidsmarkt GedragOnderzoek (AGO) (2014). 1 op de 6 werd noodgedwongen zzp'er in 2013. Intelligence-group.nl, 4 maart 2014

Baumol (1996), *Entrepreneurship: Productive, Unproductive, and Destructive*, The Journal of Political Economy, Vol. 98, No. 5, Part 1. (Oct., 1990), pp. 893-921

Bedrijf- en Instellingenregister Haarlemmermeer, 2000, 2007, 2008, 2010, 2013, 2014

CPB (2012), *De huidige en toekomstige groei van het aandeel zzp'ers in de werkzame beroepsbevolking*

CBS (2012),
Coen conjunctuurenquête Nederland

CBS (2014), *Achtergrondkenmerken en ontwikkelingen van zzp'ers in Nederland*

CBS (2015), *Maatwerk: trend aantal zzp'ers uit EBB 2003-2014*

EIM (2011), *Smering voor de nering*

Gemeente Haarlemmermeer (2012),
Staat van Haarlemmermeer 2: trendrapport

KiZo (2014), *De ZZP-maatschappij*

KvK (2014), *Rapport startersprofiel*

O+S Amsterdam (2013), *Laagopgeleiden op de arbeidsmarkt in de Metropoolregio Amsterdam*

Regioplan (2013), *Starters en zelfstandige professionals in Haarlemmermeer*

SCP (2014), *Bevrijd of beklemd? Werk, inhuur, inkomen en welbevinden van zzp'ers*

Stam (2013), *De Nederlandse ondernemerschapsparadox*, TPEdigitaal 2013 jaargang 7(4), 21-40

SEO (2012), *De toekomst van de arbeidsmarkt in de Metropoolregio Amsterdam tot 2016*

SEOR & Reflect (2013), *ZZP tussen werknemer en ondernemer*

Team Onderzoek (2014), *Profiel en behoeften zelfstandige professionals en kleine startende ondernemers in Haarlemmermeer*

TNO / VU (2011), *Economische Verkenningen MRA*

Volkskrant, 13 oktober 2014, *Werkgevers komen met plan voor werkloosheidsuitkering voor zzp'ers*

Hoofdstuk 5 Arbeidsparticipatie

Beer, de P., Meer, van der P., Ruysseveldt, van J. & R. Wielers. (2006). *Ontwikkelingen op de Nederlandse arbeidsmarkt (1): werkgelegenheid, werkloosheid en inactiviteit*. Deventer: Wolters Kluwer

■ ■ Bombaerts, G. & Martens, H. (2009). *De hofnar en de kanarie onderweg. Leeftijdsbewust personeelsbeleid als antwoord op ontgrijzing en vergrijzing*. Mechelen: Kluwer

Bombaerts, G. & Martens, H. (2010). *Verzilvering van de ontgrijzing*. In: *Leren in Organisaties* (3) maart 2010. Mechelen: Kluwer

CBS. (2004). *Welke bedrijfstakken vergrijzen?* Den Haag: CBS

CBS. (okt. 2013). *Stijgende arbeidsparticipatie en minder uittrekking bij ouderen*. Den Haag: CBS

CBS. (2013). *Sociaaleconomische trends 2013: Verandering van werkgever, beroep en lonen*. December 2013 (1). Den Haag: CBS

CPB. (2013). *Arbeidsmarkt ouderen en duurzame inzetbaarheid. Rapport voor het onderzoeksprogramma 'Arbeidsmarkt Ouderen'*. Den Haag: CPB

CBS. (2014). *Meer oudere werknemers met een vaste arbeidsrelatie*. Webmagazine: CBS. (10 juni, 2014: 9:30)

CBS. (2015). *Werkzame beroepsbevolking: vergrijzing per bedrijfstak*. Statline: CBS. (28 januari 2015: 14:45)

CBS/TNO. (2010). *Doorwerken tot 65 jaar*. Statline: CBS. (28 januari 2015: 14:45)

Hendriks, G.J. (regisseur). (17 november 2010). *De geboorte van de VUT*. [Aflevering Andere Tijden]. NPO

Geertjes, K. (2013). *De kans op een baan na de WW nader bekeken*. Sociaaleconomische Trends. Den Haag: CBS

Ministerie van Sociale Zaken & Werkgelegenheid (2012). *Hoofdlijnnotitie Aanpassing ontslagrecht en WW*. Den Haag: Ministerie van SZW

Ministerie van Sociale Zaken & Werkgelegenheid (2012). *Wat maakt oudere werknemers aantrekkelijk?* Den Haag: Ministerie van SZW

■ ■ Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) (2007). *Oudere werknemers door de lens van de werkgever*. Den Haag: NIDI

Rijksoverheid. (2015). *Wijzigingen in de AOW*. (28 januari 2015: 14:30)

Rijksoverheid. (2015a). *Kabinet grijpt in bij Leven Lang Leren*. (28 januari 2015: 14:30)

Van Ruysseveldt, J. & van Hoof, J. (Eds.) (2006). *Arbeid in verandering*. Kluwer: Deventer, 107-14

Hoofdstuk 6 Maatschappelijke participatie

Tonkens, (2014). *Affectieve burger*, 2013: 148

Hoefman, Renske (2009). *Aanbieders van mantelzorg*. In: A. de Boer, M. Broese van Groenou en J. Timmermans (red.), *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers* (p. 29-44). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Hoofdstuk 7 Politieke participatie

Andeweg, R. & J. Thomassen (2011), *Van afspiegelen naar afrekenen?* Leiden University Press

Gemeente Haarlemmermeer (2009), *Verkiezingsopkomst in Haarlemmermeer van 1998 tot 2009*

Gemeente Haarlemmermeer (2013), *Verkiezingsopkomst en bevolkingsgroei*

Gemeente Haarlemmermeer (1976), *Relatie burger – gemeentelijke overheid*

Powell, E.N. & J.A. Tucker (2014), *Revisiting Electoral Volatility in Post-Communist Countries: New Data, New Results and New Approaches*, British Journal of Political Science / Volume 44 / Issue 01 / January 2014, pp 123-147

Pedersen, M. N. (1979), *Electoral Volatility in Western Europe, 1948-1977*, from 'The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility', European Journal of Political Research, 7/1 (1979)

Fotoverantwoording

Casembroot, Danny de
Pagina 2, 3

Fotograaf onbekend
Pagina 18

Laflor
Pagina 44

Oosterveen, Margo
Pagina 10, 56

PeopleImages
Pagina 24

Squaredpixels
Pagina 36

Veer, Kees van der
Pagina 6, 9, 17, 55, 62

COLOFON

De onderzoeksafdeling van de gemeente Haarlemmermeer publiceert in opdracht van het college van B&W jaarlijks een onderzoeksrapport over de gemeente.

Om het jaar verschijnt de reeks *De Staat van Haarlemmermeer*.

Deze periodieke publicatiereeks beoogt een beeld te geven van het eigene van Haarlemmermeer door te kijken naar de verschillen ten opzichte van de regio, andere 100.000+ gemeenten en Nederland. Zo was de atypische stedelijkheid in onze gemeente het onderzoeksthema van *De Staat van Haarlemmermeer 1* en zijn in *De Staat van Haarlemmermeer 2* de verschillende soorten cultuur in Haarlemmermeer in beeld gebracht. De alternatieve publicatiereeks *Kijk op de Wijk* geeft de stand van zaken weer over één onderwerp dat op wijkniveau speelt. *Kijk op de Wijk* heeft als doel om de diversiteit binnen de gemeente in beeld te brengen. In de reeks *De Staat van Haarlemmermeer* komen thema's aan bod die juist wijkoverschrijdend zijn. Voor andere publicaties, onderzoeksresultaten en voor meer statistische gegevens kunt u onze website raadplegen:

Bij dit trendrapport hoort de publicatie *Logboek van een polder* over tijdbesteding en -beleving in Haarlemmermeer.

Projectleider

Koos Langeveld

Eindredactie

Isabel Suárez

Vormgeving

vanhulzen•gummo•kicks

Voorschoten

Auteurs

H1. Inleiding: Isabel Suárez

H2. Demografie: Hans Boersma

H3. Wonen: Hans Boersma m.m.v.

Anna Molenaar en Koos Langeveld

H4. Economie: Michiel Overkamp

H5. Arbeidsparticipatie:

Marinus Lineman

H6. Maatschappelijke Participatie:

Rinse Derksen

H7. Politieke Participatie: Koos Langeveld

